

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Poznań, dnia 27 stycznia 2026 r.

Poz. 809

UCHWAŁA NR XX/157/25 RADY MIEJSKIEJ TURKU

z dnia 30 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Turek na lata 2025 – 2028”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) Rada Miejska Turku uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Turek na lata 2025-2028”, zaopiniowany pozytywnie przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik nr 1 do uchwały.

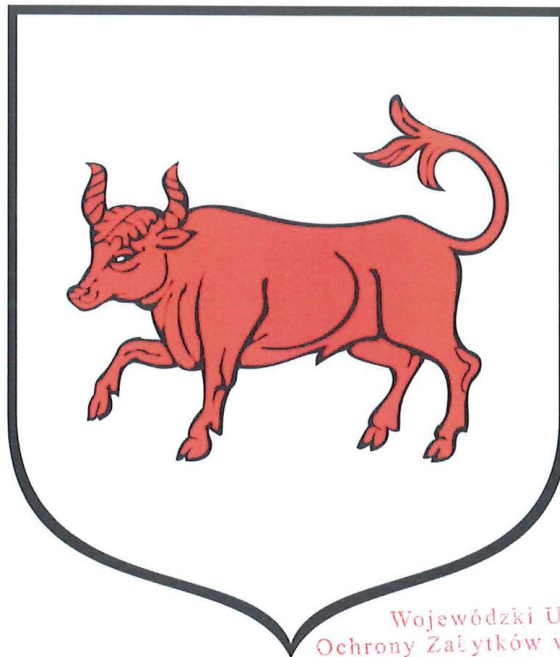
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Turku.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Przewodnicząca
Rady Miejskiej Turku
(-)Mariola Kadrzyńska-Siwiek

Załącznik nr 1 do uchwały Nr XX/157/25 Rady Miejskiej Turku
z dnia 30 grudnia 2025 roku w sprawie przyjęcia
„Programu opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Turek
na lata 2025 – 2028”

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MIEJSKIEJ TUREK
NA LATA 2025 - 2028**

Wojewódzki Urząd
Ochrony Zabytków w Poznaniu
Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków
Uzgodniono ze stanowiska konserwatorskiego
Załącznik do pisma/decyzji/postanowienia/rozporządzenia

z dnia 04.12.2025 r.
Pb.5120.15005.2.2025 r.
TUREK 2025

Wielkopolski Wojewódzki
Konserwator Zabytków
mgr inż. arch. Jacek Maleszka

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	12
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	12
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	14
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	22
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	22
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	22
5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).....	24
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	25
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	26
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku.....	26
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	27
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	31
5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego.....	32
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	33
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków.....	33
6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.....	36
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	45
6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe).....	46
6.5. Zabytki archeologiczne.....	48
6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	49
6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	49
6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	49

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	55
7. Dziedzictwo niematerialne.....	57
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	61
8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	61
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	64
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków.....	70
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	76
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	78
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	78
11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	79
11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	80
11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	81
11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	83
11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.	83
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	86
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	87
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	89

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowi winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: *twania dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem

w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego Gminy Miejskiej Turek związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Turek na lata 2021-2024* przyjętego Uchwałą Nr XLII/282/21 Rady Miejskiej Turku z dnia 18 listopada 2021 r. Zaktualizowany program dotyczy realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Miejska Turek jest położona w centrum Polski, w województwie wielkopolskim, ok. 130 km na wschód od Poznania. Administracyjnie należy do powiatu tureckiego, stanowiąc jedną spośród dziewięciu gmin tworzących powiat, zajmując 1,74 % jego powierzchni w środkowej części. Miasto Turek, jako samodzielna gmina miejska, jest jednocześnie siedzibą władz miejskich, gminnych i powiatowych, pełniąc rolę głównego ośrodka administracyjno-gospodarczego powiatu tureckiego. Miasto położone w odległości około 30 km na południowy wschód od Konina, w zagłębieniu Wysoczyzny Tureckiej, na wysokości 113 m n.p.m., na historycznej ziemi sieradzkiej, rozlokowane jest przy drogach krajowych nr 72 relacji Poznań - Łódź i nr 83 Turek – Sieradz. W latach 1975 - 1998 Turek należał administracyjnie do ówczesnego województwa konińskiego.

Powierzchnia miasta wynosi 16,2 km², w tym ok. 43 % zajmują użytki rolne, a tereny leśne tylko 0,6 %, które obejmują głównie południowo-zachodnie obrzeża oraz północną część miasta. Północne i zachodnie krańce miasta graniczą z terenami *Złotogórskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu*.

Miasto Turek liczy 24 315 mieszkańców, (wg danych GUS z 31.12.2024), co stanowi ok. 30 % mieszkańców powiatu tureckiego. Gęstość zaludnienia wynosi 1 503,7 osób/km².

Tereny miasta sąsiadują z okalającą je ze wszystkich stron gminą wiejską Turek.

Przez teren miasta przebiegają drogi gminne i powiatowe oraz droga wojewódzka nr 470 relacji Turek – Kalisz, a także drogi krajowe: DK nr 72 relacji Poznań - Łódź i DK nr 83 Turek – Sieradz. W odległości ok 16 km - od północnej strony – przebiega autostrada A2.

Według podziału fizyczno-geograficznego Jerzego Kondrackiego, gmina położona jest w granicach makroregionu Nizina Południowowielkopolska, w centralnej części mezoregionu Wysoczyzna Turecka, na wysokości 107 - 139 m n.p.m. Rzeźba terenu została ukształtowana w czasie zlodowacenia środkowopolskiego, a deniwelacje pomiędzy głównymi jednostkami morfologicznymi – wysoczyznami morenowymi na południowo-zachodnich obrzeżach miasta i terasami w środkowo-wschodniej części - sięgają 30 m. Pod względem morfometrycznym dominującym typem rzeźby jest teren równinny, który przecina równoleżnikowo Pradolina Warszawsko-Berlińska. Budowę geologiczną terenu ukształtowały utwory czwarto- i trzeciorzędu. Gmina leży w środkowym dorzeczu Warty, w obszarze jej lewobrzeżnego dopływu - rzeki Kiełbaski z dopływami Strumień Folsz i Strumień Zdrojka, przepływającymi przez teren miasta.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych. Wzrost osadnictwa nastąpił w okresie wczesnośredniowiecznym. Na początku XII w. Turek był znaną z dokumentów tego czasu (Bulla papieża Innocentego II z 1136 roku) miejscowością wchodzącą w skład dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i stanowiącą „stolicę” całego klucza zwanego turkowskim, wyodrębnionego z klucza uniejowskiego, położonego przy ówczesnych szlakach handlowych. Od XII do XIV w. Turek rozwijał się na styku wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych szlaków handlowych. Do XIII w. podlegał wpływom kasztelanii w Spycimierzu. W 1331 r., podczas najazdu krzyżackiego Turek został częściowo

spalony. Spłonął wtedy między innymi drewniany kościół. Na jego miejscu zbudowano nowy, murowany p.w. Jana Chrzciciela, który dotwał do początków XX w. Arcybiskup gnieźnieński Janisław nadał 25.04.1341 r. adwokatowi uniejowskiemu Janowi, zwanemu „Pruthenus”, przywilej donacyjny wójtostwa tureckiego. Narodziło się wówczas miasto „Thurek”. W roku 1357 król Kazimierz Wielki potwierdził zwierzchnictwo arcybiskupów gnieźnieńskich nad miastem *civitas Turek*, które stanowiło własność arcybiskupów aż do 1796 r. W 1420 r. prymas Mikołaj Trąba nadał miastu przywilej targów i jarmarków. W 1574 r. arcybiskup Uchański nadał przywileje tutejszym cechom rzemieślniczym. W 1636 r. Turek został niemal doszczętnie zniszczony przez pożar, po którym w 1637 r. arcybiskup Jan Wężyk odtworzył dawne przywileje i ustanowił przepisy dotyczące wyboru władz miejskich.

W 1793 r. tereny Turku i obecnego powiatu tureckiego dostały się pod panowanie pruskie. W 1796 r. dobra arcybiskupie zostały skonfiskowane i Turek stał się miastem rządowym. Od 1806 r. do 1815 r. tereny te znalazły się w Księstwie Warszawskim. Po kongresie wiedeńskim Turek wszedł w skład Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim. W 1824 r. przeprowadzono regulację miasta. Od 1826 r. place miejskie zaczęto sprzedawać na prawie wieczystej dzierżawy głównie kolonistom, tkaczom czeskim i niemieckim. Ich sprowadzenie zapoczątkowało rozwój gospodarczy i urbanistyczny miasta. Turek od tego czasu zaczął się szybko rozwijać. Systematycznie wzrastała liczba domów murowanych, powstawały nowe ulice, wytyczono nowe tereny pod zabudowę, m.in. dla osadników, wyodrębniając dwie dzielnice robotnicze, tj. Pólko (obecnie ulica Żeromskiego) oraz Nowy Świat (obecnie ulica Kaliska). Konsekwencją tych zmian była budowa w 1849 r. nowego kościoła dla imigrantów z terenów protestanckich, według projektu Henryka Marconiego. Natomiast dla osiedlających się tutaj od 1789 r. Żydów, w 1832 r. powstał cmentarz, zaś w 1842 r. pierwsza synagoga przy ulicy Kolskiej, która została spalona w 1857 r. W latach 1861-1866 zbudowano nową przy ulicy Szerokiej, którą w czasie okupacji hitlerowcy próbowali we wrześniu 1939 r. spalić wraz z grupą Żydów zamkniętych w środku.

W wyniku nowego podziału administracyjnego w 1867 r. Turek stał się stolicą utworzonego powiatu tureckiego w guberni kaliskiej. W 2 poł. XIX w. w Turku czynnych było ponad 200 warsztatów rzemieślniczych i 360 zakładów tkackich zatrudniających 1500 tkaczy. Miasto nie tylko się rozwijało, podejmowano też wiele inicjatyw społeczno - kulturalnych. W 1872 r. oddano do

użytku klasycystyczny budynek ratusza z wieżą zegarową, a w 1875 r. szpital św. Pawła, który posiadał 27 łóżek. W 1874 r. założono OSP, od 1883 r. działał teatr amatorski, a od 1891 r. orkiestra dęta. Do 1939 r. wybudowano w Turku siedem szkół elementarnych i wiele innych gmachów użyteczności publicznej. W 1904 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła w stylu neogotyckim, pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa, według projektu Konstantego i Jarosława Wojciechowskich, zakończoną w 1914 r. W 1908 r. powstała fabryka braci Müllerów, produkująca muśliny. W 1912 r. było już 8 takich zakładów, a liczba mieszkańców w tym okresie wzrosła do około 9.500. W czasie I wojny światowej omawiane tereny znalazły się pod okupacją cesarskich Niemiec. W 1918 r. mieszkańcy Turku i okolic czynnie wsparli Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 r. oraz front wschodni, włączając się w proces odbudowy państwowości polskiej. W okresie międzywojennym Turek nadal był miastem włókniarzy. W 1924 roku oddano do użytku kino, bibliotekę, powołano redakcję lokalnego pisma „Echo Tureckie”.

W czasie II wojny światowej Turek i okolice włączono do Rzeszy jako tzw. Okręg Warthegau, traktowany jako teren kolonizacji niemieckiej z Besarabii i Wołynia. Podczas hitlerowskiej okupacji szerzyły się aresztowania, masowe egzekucje, wywózki do obozów koncentracyjnych, wysiedlenia, dokonano eksterminacji ludności żydowskiej. Po wyzwoleniu miasta przez wojska radzieckie 21 stycznia 1945 r., rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania podnoszą atrakcyjność gminy miejskiej dla mieszkańców, turystów i inwestorów, dla których w granicach miasta znajduje się Turecka Strefa Inwestycyjna o pow. 200 ha uzbrojonych terenów. Tutaj też zlokalizowane są odwierty wód termalnych, których złoża i właściwości pozwoliły na rozpoczęcie budowy ciepłowni geotermalnej wraz z infrastrukturą, mającej wspomagać ogrzewanie miasta. Jest również projekt wykorzystania odkrytych wód w celach rekreacyjnych.

W okresie powojennym tradycje tkackie utrzymano i rozwijano, a ich głównym spadkobiercą były Zakłady Przemysłu Jedwabniczego „Miranda”, powstałe w 1951 r.

Ogromne znaczenie dla miasta miało odkrycie w okolicy złóż węgla brunatnego. W 1959 r. na wschód od Turku we wsi Warenka rozpoczęto budowę kopalni odkrywkowej, a w 1960 r. koło Korytkowa budowę elektrowni „Adamów”, które były czynnikiem sprawczym zachodzących tutaj przemian

społeczno-gospodarczych. Turek, niegdyś miasto o charakterze rolniczo – rzemieślniczym, zaczęło pełnić rolę ośrodka przemysłowego, drugiego pod względem wielkości i znaczenia w Konińskim Zagłębiu Węgla Brunatnego. Obecnie kopalnia, a także związana z nią elektrownia nie funkcjonują, pozostały tylko widoczne znaczne zmiany w środowisku.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Należą do nich m. in.:

- Stojący u zbiegu ulic Kolska Szosa i Legionów Polskich pomnik pamięci z napisem: "Nigdy więcej wojny", poświęcony zamordowanym w pierwszych dniach września 1939 r. około 300 mieszkańcom miasta i okolic;
- Przy budynku szkolnym, na rogu ulic 3-go Maja i Stanisława Kączkowskiego znajdują się: pomnik upamiętniający pomordowanych w latach 1939-1945 nauczycieli powiatu tureckiego i krzyż postawiony w rocznicę zakończenia II wojny światowej, z inicjatywy Jana Wesółowskiego, jako ofiara za ocalone życie niewielu turkowieńskich więzionych w hitlerowskich obozach koncentracyjnych;
- Na cmentarzu parafialnym przy ul. Chopina znajduje się Pomnik pamięci poległych żołnierzy;
- "Ławeczka Mehoffera" - ławka pomnikowa z siedzącą postacią Honorowego Obywatela Turku Józefa Mehoffera, znajduje się na skwerze jego imienia, przy hotelu Arkady. Pomnik jest jednym z przejawów strategii promocyjnej miasta, która odbywa się pod hasłem *Turek – miasto w klimacie Mehoffera*;
- W parku im. Żerminy Składkowskiej ustawiono pomnik Józefa Piłsudskiego – na kilkumetrowym kamiennym cokole z napisem *Marszałek Józef Piłsudski /1867-1935/ Honorowy Obywatel miasta Turku*, umieszczono popiersie marszałka w mundurze, odlane w brązie;
- Przed Urzędem Miejskim usytuowano pomnik przedstawiający popiersie Felicjana Słwoja-Składkowskiego w generalskim mundurze. Na cokole umieszczona jest tablica z napisem: *Generał Dywizji Sławoj Felicjan Składkowski/1885-1962/Premier Rządu II R.P./Honorowy Obywatel I Dobrodziej Turku/Turkowieńskie/2006 R*;
- Przy zbiegu ulic Żeromskiego i Szerokiej znajduje się budynek kina „Tur”, wzniesiony w miejscu, gdzie do lat 60. XX w. stał budynek dawnej

synagogi. Obecnie o pierwotnym przeznaczeniu tego miejsca przypomina wielojęzyczna tablica pamiątkowa, umieszczona na ścianie od strony ul. Szerokiej;

- W Parku Konstytucji 3 Maja znajdują się pomniki: Orła Białego - kamienny cokół z napisem *Bóg, Honor, Ojczyzna*, zwieńczony postacią orła z rozpostartymi skrzydłami, a także pomnik Tadeusza Kościuszki - umieszczone na postumencie popiersie.

Warto wspomnieć, iż miasto związane jest z biografią wielu znanych historycznie osób, reprezentujących różne środowiska np. samorządowcy, osoby związane z kulturą, oświatą, przemysłowcy, publicyści, duchowni, itd. Wśród nich:

- Marian Cieplak (ur. 9.01.1893 r. k/Tarnopola, zm. w Ocala na Florydzie w roku 1996), legionista, w międzywojniu długoletni poseł na Sejm, później dyplomata w Chicago i wykładowca Indiana University Bloomington. W czasie pobytu w Turku w latach 1931-1936 był radnym, dyrektorem Kasy Oszczędnościowo-Pożyczkowej, a w latach 1932-1936 dyrektorem Gimnazjum i Liceum w Turku, wybitnie zasłużony w działalności na rzecz turkowskiego szkolnictwa średniego, w 1991 r. otrzymał tytuł honorowego obywatela Turku;

- Leon Lubomir Kruszyński (ur. 1857 r. w Łowiczu, zm. w 1935 r. w Turku) - doktor weterynarii, społecznik, historyk regionu i dziennikarz. W 1874 r. współorganizator Straży Ogniowej, a w 1912 r. pierwszej szkoły średniej. W 1924 roku założył gazetę lokalną "Echo Tureckie", w której objął stanowisko redaktora naczelnego. Był również inicjatorem i współzałożycielem klubu piłkarskiego MKS Tur. Jego książki i publikacje są źródłem wiedzy o życiu społecznym i historii Turku na przełomie XIX i XX w. W uznaniu zasług dla miasta jego nazwiskiem nazwano jedną z ulic w Turku;

- Karol Gustaw Baliński (ur. w 1885 r. w Warszawie, zmarł w 1927 r.) - polski urzędnik samorządowy II RP, w listopadzie 1918 r. został pierwszym starostą powiatu tureckiego;

- Józef Florczak (ur. 25.09.1887 r. w Brzykowie, zmarł 30.04.1943 r. w obozie w Dachau) - duchowny katolicki, w latach 1915–1918 profesor Akademii w Petersburgu, a w 1918–1922 profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W latach 1920–1929 był pracownikiem Kolegium Rozkrzewiania Wiary w Rzymie oraz do 1931 r. rektorem kościoła św. Stanisława Biskupa w Rzymie, a następnie w latach 1931–1942 był proboszczem parafii NSPJ w Turku, a od 1936 do 1942 dziekanem dekanatu tureckiego. Był inicjatorem i zleceniodawcą wykonania przez Józefa Mehoffera, z którym był zaprzyjaźniony, polichromii i projektów

witraży w turkowskim kościele;

- Henryk Glicenstein (ur. w 1870 r. w Turku, zm. w 1942 r. w Nowym Jorku) – polski i amerykański malarz, grafik i rzeźbiarz, uznany za jednego z najwybitniejszych współczesnych żydowskich rzeźbiarzy okresu dwudziestolecia międzywojennego. Honorowy obywatel Turku;

- Leon Jan Sachs (ur. 27.10.1877 r. w Wierzbołowie, zm. 23.06.1947 r. w Turku) - ksiądz ewangelicko-augsburski w Turku w latach 1913–1947, zasłużony dla miasta społecznik, członek Komitetu Obywatelskiego, współorganizator i nauczyciel turkowskiego gimnazjum. Dzięki proboszczowi w 1928 r. powstał również budynek domu starców. W czasie okupacji nie podpisał volkslisty i został usunięty wraz z rodziną z plebanii. Rada Miejska Turku przyznała mu honorowe obywatelstwo miasta.

W krajobrazie kulturowym miasta, np. przy ul. Kaliskiej, 3 Maja, Stanisława Kączkowskiego, przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa, przy kościele Matki Bożej Fatimskiej, przy kościele św. Barbary, na Osiedlu Wyzwolenia, występują małe obiekty kultowe typu kapliczki, figury i krzyże przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością.

Natomiast specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze, które podlegają ochronie niezależnie od stanu zachowania i bez względu na charakter wyznaniowy. Oprócz rzymskokatolickiego występują również cmentarze: ewangelicko-augsburski, z zachowanym pierwotnym układem przestrzennym i znaczną ilością historycznych nagrobków, oraz żydowski, będące świadectwem wielokulturowości miasta, zaś na północ od cmentarza żydowskiego znajduje się cmentarz choleryczny, z którym związana jest tradycja kontynuowanych do czasów obecnych dziękczynnych procesji odpustowych.

Niezwykle cennym dla krajobrazu kulturowego Turku jest układ urbanistyczny miasta, lokowanego w średniowieczu i regulowanego na pocz. XIX w., w związku z budową kolonii budynków dla rękodzielników - tkaczy w osadach fabrycznych „Nowy Świat” i „Półko”, z czworobocznym rynkiem i promienistym wylotem ulic w formie „wiatraka”.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych

i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Miejskiej Turek na lata 2025-2028* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym ((Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 ze zm.)

Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22, ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust. 1, pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),
- g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2)
- h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),
- i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust. 1).
- j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87, ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej,

charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania

z tego zabytku;

10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;

11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 ze zm.)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r., poz. 54 ze zm.)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania

w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r., poz. 1478 ze zm.)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 ze zm.)

Ustawa wprowadza następujące regulacje z zakresu ochrony zabytków:

- a) w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4),
- b) dla obszaru gminy, z wyłączeniem terenów zamkniętych innych niż ustalone przez ministra właściwego do spraw transportu, rada gminy uchwała plan ogólny gminy; plan ogólny jest aktem prawa miejscowego (art. 13a ust. 1 i ust. 7),
- c) ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit. j),
- d) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej, a także granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów (art. 15 ust. 2 pkt 4 i 7),
- e) wójt, burmistrz, prezydent miasta zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu planu, a po sporządzeniu projektu planu uzyskuje uzgodnienie m.in.

wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 17 pkt 2 i pkt 6 lit. b tiret 8),

f) decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt 2 i art. 60 ust. 1).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1145 ze zm.)

Ustawa określa (w art. 13 ust. 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 418)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie

związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie

30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 707)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164).

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,

2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania

społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny. Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

Zadania powiązane z ochroną dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały w dwóch obszarach:

1. E-państwo. Kierunek interwencji: Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny. Kierunek interwencji: Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego. Działania do 2030 r.:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości

i wspólnoty, inwestycje w dziedzictwo narodowe, (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytków, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO),

- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r., poz. 1470). Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych co jest efektem ciągłego rozwoju Polski jak również zmian klimatycznych oraz toczącej się za wschodnią granicą wojny. Uznano, że istnieje konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych w zakresie decyzji odnośnie praw do konkretnego zabytku lub obszaru chronionego wokół niego.

Głównym celem tego programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Ten cel będzie realizowany przez trzy punkty. Pierwszy punkt to weryfikacja wybranych zasobów zabytków, drugi punkt to wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, a trzeci to edukacja i partycypacja.

Program ma na celu zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:
 - cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
 - opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:
 - wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
 - digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój portalu zabytek.pl.
4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
 - włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta

została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jednaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmocnienie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. Urz.

Województwa Wielkopolskiego z 2019 r., poz. 4021).

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

Podkreślono konieczność podjęcia działań na rzecz kompleksowej ochrony terenów najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym oraz kształtowania harmonijnego krajobrazu na całym obszarze województwa.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmocnienia tożsamości narodowej i regionalnej:

1] Kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego poprzez m.in.:

- a) wzmocnienie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim, ukierunkowanych na zachowanie ich historycznych wartości i krajobrazu w ich otoczeniu,
- b) wyznaczenie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;

2] Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:

a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:

- obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
- realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
- modernizację obiektów zabytkowych, w tym adaptowanie i przystosowywanie ich do nowych funkcji m.in. na cele instytucji kultury i obsługi ruchu turystycznego,
- tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej, którym nie można zapewnić ochrony w miejscach ich lokalizacji,

b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:

- wyznaczenie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy, w tym w szczególności historycznych centrów miast, obszarów przemysłowych, powojaskowych, historycznego rozplanowania

miejsowości,

- identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi w postaci programów rewitalizacji lub planów odnowy miejscowości,

- działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca, w tym również obszarów o zachowanych wartościach kulturowo-przyrodniczych, m.in. parków rezydencjonalnych, parków miejskich, ogrodów, cmentarzy,

c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:

- tworzenie parków kulturowych,

- wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycje, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;

3] Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:

a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem (przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty),

- tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,

- określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych kulturowo, a w szczególności na przedpolach ekspozycji oraz na przebiegu osi widokowych, w tym zasad podziału terenu, linii zabudowy, intensywności zabudowy, gabarytów nowych obiektów w sposób zapewniający właściwe wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz podkreślających lub eksponujących ich walory architektoniczne, estetyczne i krajobrazowe,

- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,

- zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo, w tym m.in. układu komunikacyjnego, systemu przestrzeni publicznych, kompozycji zieleni, linii zabudowy,

- określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni z uwzględnieniem pierwotnie nasadzonych gatunków,

b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem (przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na charakterystyczne dla przestrzeni miast elementy krystalizujące kompozycje urbanistyczne, m.in. dominanty architektoniczne lub przestrzenne, wnętrza urbanistyczne, ciągi alei, zieleni komponowana),
- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych, rozplanowania dominant (zapewnienie ekspozycji wież np. kościołów, ratuszy), ukształtowania dachów, układów zieleni, osi kompozycyjnych, gabarytów i gęstości zabudowy,
- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam, ekranów akustycznych, w tym również miejsc zakazu ich lokalizowania,
- określanie terenów zachowania istniejącej lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),
- zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,
- zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,
- zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,

4] Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:

a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kultury materialnej i niematerialnej,

b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:

- organizację izb pamięci, muzeów,
- wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,
- tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe

i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła oraz posługiwaniem się językiem regionalnym.

II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:

1] Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:

- a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,
- b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,
- c) poprawę estetyki miast i wsi, w tym szczególnie obiektów o funkcjach turystycznych,
- d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi oraz kuchni regionalnej,
- e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.

2] Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. (Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego z 2022 r., poz. 58).

Głównym celem *Programu* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbałość o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W przyjętym dokumencie określono 5 celów szczegółowych, którym przyporządkowano kierunki działań:

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działań: podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, wspieranie ochrony zabytków archeologicznych, popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych oraz dokumentów strategicznych i planistycznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań: wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe, wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego, popularyzacja i upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działań: wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne, wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych, wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla województwa.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działań: włączanie zabytków w procesy gospodarcze, włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działań: udostępnianie obiektów zabytkowych, wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr LI/1000/23 z dnia 27 marca 2023 r. Audyt krajobrazowy jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Dokument stanowi podstawę do podejmowania działań w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu w procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego, poprzez uwzględnienie wniosków i rekomendacji w dokumentach planistycznych szczebla regionalnego i lokalnego.

Charakteryzując krajobraz województwa wielkopolskiego podkreślono, iż obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i mającym wpływ na charakter krajobrazu jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu. Szczególne znaczenie ma architektura sakralna.

Kościół i klasztory są niezwykle ważnym elementem krajobrazu Wielkopolski, gdyż ich wysokie wieże i duże bryły klasztorów stanowią często element dominujący w przestrzeni miast i wsi.

Szczególnym elementem wielkopolskiego krajobrazu są także liczne obiekty architektury rezydencjonalnej – zamkowej, dworskiej i pałacowej oraz folwarcznej. Obiektom tym zazwyczaj towarzyszą parki, które bardzo często stanowią wyróżniki krajobrazowe, którym historycznie podporządkowany był krajobraz kulturowy i do dziś mają wartości estetyczne, kompozycyjne i historyczne. Stanowią często jedyne skupiska zieleni wysokiej w danej okolicy.

Istotnym elementem wyróżniającym się w krajobrazie są także zabytkowe cmentarze, które odgrywają podobną rolę jak parki rezydencjonalne, gdyż zachowany stary drzewostan, charakterystyczny dla cmentarzy jest elementem dobrze postrzeganym w przestrzeni zarówno miast i wsi. Zielen cmentarna jest elementem szczególnie rozpoznawalnym w mniejszych miejscowościach, gdzie cmentarze często były zakładane na ich obrzeżach i do dziś stanowią specyficzny element panoramy tych miejscowości.

Specyfiką Wielkopolski jest gęsta sieć osadnicza, która wyróżnia się miastami i wsiami o dobrze zachowanych, historycznie ukształtowanych układach przestrzennych – urbanistycznych i ruralistycznych z dużym nasyceniem zabudowy o walorach zabytkowych, w tym obiektów usług publicznych, mieszkaniowych, a także przemysłowych.

Cechą charakterystyczną wielkopolskiej przestrzeni są również zabytkowe wiatraki, których najwięcej zachowało się w południowej Wielkopolsce, a także aleje drzew i pasy zadrzewień śródpolnych.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchomości o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, 1341 – XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-383/125 z 10.06.1985 r.

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA,
pl. Sienkiewicza, mur., 1904-1913 r.

Rejestr zabytków Nr A-209/1154 z 6.06.1970

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO – AUGSBURSKIEGO, ul. 3 Maja:
a. kościół, mur., 1849-1857 r.,

Rejestr zabytków Nr A-152/783 z 29.11.1969 r.

b. pastorówka, mur. 1864 r., 1880 r.
Rejestr zabytków Nr A-157/826 z 11.02.1970 r.
CMENTARZ EWANGELICKO – AUGSBURSKI, ul. Chopina, ok. 1850 r.
Rejestr zabytków Nr A-475/216 z 20.07.1992 r.
CMENTARZ ŻYDOWSKI, ul. W. Lutosławskiego, 1832 r.
Rejestr zabytków Nr A-464/205 z 11.09.1991 r.
CMENTARZ CHOLERYCZNY, ul. J. Kaczmarskiego, 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr 20/Wlkp/A z 10.02.2000 r.
PARK DWORSKI, poł. XIX w., ul. Górnicza (d. Korytków):
Rejestr zabytków Nr A-468/209 z 7.02.1992 r.
ZESPÓŁ DWORSKI, ul. Konińska:
a. dwór, mur., 2 poł. XIX, odbud. 1953-1956 r.,
Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991 r.
b. park, 2 poł. XIX w.,
Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991 r.
ul. Kaliska
DOM TKACZA NR 26, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-174/1117 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 34, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-175/1118 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-176/1119 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 39, mur., 1 poł. XIX,
Rejestr zabytków Nr A-232/1625 z 8.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-177/1120 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 41, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-208/1151 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 43, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-178/1121 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 44, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-233/1626 z 19.09.1974
DOM TKACZA NR 45, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-179/1122 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 46, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-180/1123 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 48, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-181/1124 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 49, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-234/1627 z 19.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 51, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-182/1125 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 53, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-183/1126 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 55 (wpisany do rejestru zabytków jako nr 59), mur.,
1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-184/1127 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 57 (wpisany do rejestru zabytków jako nr 61), mur.,
1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-235/1628 z 19.09.1974 r.
ul. Żeromskiego

DOM TKACZA NR 5, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-230/1623 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 9, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-229/1622 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 10, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-185/1128 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 12, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-186/1129 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 13, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-187/1130 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 14, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-188/1131 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 16, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-189/1132 z 18.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 19, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-191/1134 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 20, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-228/1621 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 22, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-192/1135 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 23, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-193/1136 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 24, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-194/1137 z 19.05. 1970 r.

DOM TKACZA NR 25, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-195/1138 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 27, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-231/1624 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 28, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-196/1139 z 19.05. 1970 r.

DOM TKACZA NR 30, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-197/1140 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 31, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-198/1141 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 33, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-199/1142 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 35, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-200/1143 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 36, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-201/1144 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-202/1145 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 39, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-203/1146 z 19.06.1970 r.

DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-204/1147 z 19.05. 1970 r.

DOM TKACZA NR 42, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-205/1148 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 44, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A- 206/1149 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 46, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-207/1150 z 19.05.1970 r.

6.2. Wykaz zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, 1341 r. – XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-383/125 z 10.06.1985 r.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSA,

pl. Sienkiewicza:

a. kościół , mur., 1904-1913 r.,

Rejestr zabytków Nr A-209/1154 z 6.06.1970 r.

b. plebania nr 4, mur., pocz. XX w.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKIEGO, ul. 3 Maja:

a. kościół nr 6, mur., 1849-1857 r.,

Rejestr zabytków Nr A-152/783 z 29.11.1969 r.

b. pastorówka nr 4, mur., 1864 r., 1880 r.,

Rejestr zabytków Nr A-157/826 z 11.02.1970 r.

c. ogrodzenie z bramą, mur.-żel., 2 poł. XIX w.

ZESPÓŁ CMENTARZA RZYMSKOKATOLICKIEGO, ul. Chopina:

a. cmentarz wschodni, 2 poł. XIX w.,

b. ogrodzenie z bramą cmentarza wschodniego, mur., l. 70 XIX w.,

c. cmentarz zachodni, pocz. XX w.,

d. ogrodzenie z bramą cmentarza zachodniego, mur., pocz. XX w.

ZESPÓŁ CMENTARZA EWANGELICKIEGO, ul. Chopina:

a. cmentarz, ok. 1850 r.,

Rejestr zabytków Nr A-475/216 z 20.07.1992 r.

b. dom grabarza nr 34, mur., 2 poł. XIX w.,

c. ogrodzenie z bramą, mur., ok. 1850.

Rejestr zabytków Nr A-475/216 z 20.07.1992 r.

CMENTARZ ŻYDOWSKI, ul. W. Lutosławskiego, 1832 r.

Rejestr zabytków Nr A-464/205 z 11.09.1991r.

CMENTARZ CHOLERYCZNY, ul. J. Kaczmarskiego, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr 20/Wlkp/A z 10.02.2000 r.

ZESPÓŁ RATUSZA:

a. ratusz, ob. muzeum, pl. Wojska Polskiego 1, mur., 1872-1876 r.,

b. oficyna, ul. 3 Maja 2, mur., 2 poł. XIX w.

SZKOŁA, ul. 3 Maja 29, mur., 1 ćw. XX w.

BANK, pl. Sienkiewicza 2, mur., 1 ćw. XX w.

PARK MIEJSKI im. Żerminy Składkowskiej, ul. Parkowa, 1937-1938 r.

ZESPÓŁ DWORSKI, ul. Górnicza (d. Korytków):

a. dwór (ruina), mur., 2 poł. XIX w.

b. park, poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-468/209 z 7.02.1992 r.

ZESPÓŁ DWORSKI, ul. Konińska 2:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX w., odbud. 1953-1956 r.,

Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991r.

b. park, 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-461/202 z 20.08.1991r.

c. stodoła, mur., pocz. XX w.

ul. Chopina

DOM NR 25, mur., 1940 r.

ul. Dobrska

DOM NR 1, mur., ok. poł. XIX w.

DOM NR 3, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 5, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 9, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 11, 2 ćw. XIX w.

DOM NR 13, mur., ok. poł. XIX w.

DOM NR 14, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 15, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 16, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 17, drew., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 18, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 19, drew., 2 ćw. XIX w.

MŁYN nr 23, mur., pocz. XX w.

ul. Folwarczna

DOM NR 18, mur., k. XIX w.

ul. Gorzelniana

DOM NR 2, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 8, mur., pocz. XX w.

ul. Kaliska

DOM NR 1, mur., XIX/XX w.

DOM NR 2, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 3, mur., XIX/XX w.

DOM NR 4, mur., poł. XIX w.

DOM NR 5, mur., k. XIX w.

DOM NR 6, mur., 1 poł. XIX w.

DOM NR 7, mur., 1 poł. XIX w.

DOM NR 8, mur., ok. poł. XIX w.

DOM NR 9, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 10, mur., ok. poł. XIX w.
DOM NR 11, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 12, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 13, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 16, mur. 1 poł. XIX w.
DOM NR 18, mur., 1828 r.
DOM NR 19, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 22, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 23, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 24, mur., 2 ćw. XIX w.
DOM TKACZA NR 26, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-174/1117 z 18.05.1970 r.
DOM NR 28/28A, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 29, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 30/30A, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 31, mur., 1 poł. XIX w.
DOM NR 33, mur., 1 poł. XIX w.
DOM TKACZA NR 34, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-175/1118 z 18.05.1970 r.
DOM NR 36, mur., pocz. XX w.
DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-176/1119 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 37/39, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-232/1625 z 8.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-177/1120 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 41, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-208/1151 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 43, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-178/1121 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 44/44A, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-233/1626 z 19.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 45, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-179/1122 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 46/46A, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-180/1123 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 48/48A, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-181/1124 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 49, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-234/1627 z 19.09.1974 r.
DOM NR 50, mur., 1 poł. XIX w.
DOM TKACZA NR 51, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-182/1125 z 18.05.1970 r.
DOM NR 52, mur., k. XIX w.
DOM TKACZA NR 53, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-183/1126 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 55, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-184/1127 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 57, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-235/1628 z 19.09.1974 r.
STAROSTWO POWIATOWE, URZĄD MIEJSKI NR 59, mur., l. 40 XX w.
ul. Kączkowskiego
DOM NR 10, mur., XIX/XX w.
DOM NR 18, mur., 1942 r.

ul. Kolska
DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 2, mur., 1 poł. XX w.
DOM NR 3, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 5, mur., 2 ćw. XIX w.
DOM NR 7, mur., k. XIX w.
DOM NR 9, mur., XIX/XX w.
DOM NR 10, mur., XIX/XX w.
DOM NR 11, mur., XIX/XX w.
DOM NR 12, mur., XIX/XX w.
DOM NR 13, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 14, mur., XIX/XX w.
DOM NR 15, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 16, mur., pocz. XX w.
DOM NR 17, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 18, mur., pocz. XX w.
DOM NR 20, mur., pocz. XX w.

DOM NR 21, mur., k. XIX w.
DOM NR 22, mur., XIX/XX w.
DOM NR 24, mur., XIX/ XX w.
DOM NR 25, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 26, mur., XIX/XX w.
DOM NR 27, mur., XIX/XX w.
DOM NR 31, mur., k. XIX w.
DOM NR 33, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 35, mur., l. 20 XX w.
DOM NR 37, mur., XIX/XX w.
ul. Kolska Szosa
DOM NR 1, mur., pocz. XX w.
DOM NR 3/5, mur., 1942 r.
ul. Kościuszki
DOM NR 1, mur., l. 30 XX w.
DOM NR 9, mur., pocz. XX w.
DOM NR 11, mur., pocz. XX w.
ul. 3 Maja
DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 3, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 5, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 7, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 9, mur., 2 ćw. XIX w.
DOM NR 10, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 11, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 12, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 13, mur., 1933 r.
DOM NR 15, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 17, mur., l. 30 XX w.
DOM NR 19, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 21, mur., 2 poł. XIX w.
DOM NR 22, mur., 2 ćw. XIX w.
DOM NR 23, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 24, mur., poł. XIX w.
DOM NR 25, mur., 1 ćw. XX w.
DOM NR 27, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 28, mur., 3 ćw. XIX w.

ul. Mickiewicza

DOM NR 6, mur., 3 ćw. XIX w.

DOM NR 11, mur., pocz. XX w.

ul. Ogrodowa

DOM NR 7, mur., 3 ćw. XIX w.

pl. Sienkiewicza

DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 3, mur., l. 30 XX w.

DOM NR 10/10A, mur., 3 ćw. XIX w.

DOM NR 11, mur., k. XIX w.

ZESPÓŁ DOMU NR 12:

a. dom, mur., poł. XIX w.,

b. brama, mur., k. XIX w.

DOM NR 12 a, mur., 2 ćw. XIX w.

DOM NR 13, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 15, mur., XIX/XX w.

DOM NR 16, mur., poł. XIX w.

DOM NR 17, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 18, mur., poł. XIX w.

DOM NR 19, mur., 1 ćw. XX w.

ul. Szeroka

DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 3, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 4, mur., XIX/XX w.

DOM NR 5/5A, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 9, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 12, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 13, mur., k. XIX w.

DOM NR 14/14 A, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 15, mur., 1893 r.

DOM NR 16, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 18, mur., XIX/XX w.

ul. Szkolna

SPICHLERZ, nr 2, mur., XIX/XX w.

DOM NR 4, mur., pocz. XX w.

Hand. Suda Polym. i. c. a.
Kontakow. ob. b.
m. 1911 - handl. - w. 10.
w. 7

DOM NR 6, mur., 2 poł. XIX w.

ul. Uniejowska

DOM NR 3, mur., XIX/XX w.

DOM NR 7, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 10/12, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 15, mur., pocz. XX w.

DOM NR 24, mur., k. XIX w.

pl. Wojska Polskiego

DOM NR 2, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 3, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 4, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 5, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 6, mur., 1 poł. XX w.

DOM NR 8, mur., 1884 r.

DOM NR 9, mur., 1 poł. XIX w., rozbud. 4 ćw. XIX w.

DOM NR 10, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 11, mur., 1876 r.

DOM NR 12, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 13, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 14, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 15, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 16, mur., 1861 r.

DOM NR 17, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 18, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 19, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 20, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 21, mur., 2 poł. XIX w.

ul. Żeromskiego

DOM TKACZA NR 5, mur. 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-230/1623 z 18.09.1974 r.

DOM NR 7, mur., 1 poł. XIX w.

DOM NR 8, mur., 1 ćw. XX w.

DOM TKACZA NR 9, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-229/1622 z 18.09.1974 r.

DOM TKACZA NR 10, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-185/1128 z 18.05.1970 r.

DOM NR 11, mur., 1 poł. XIX w.
DOM TKACZA NR 12, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-186/1129 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 13/13A, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-187/1130 z 18.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 14, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-188/1131 z 18.05.1970 r.
DOM NR 15, mur., k. XIX w.
DOM TKACZA NR 16, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-189/1132 z 18.05.1970 r.
DOM NR 17, mur., k. XIX w.
DOM TKACZA NR 19, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-191/1134 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 20, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-228/1621 z 18.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 22, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-192/1135 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 23/23A, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-193/1136 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 24/24A, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-194/1137 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 25, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-195/1138 z 19.05.1970 r.
DOM NR 26, mur., 1 poł. XIX w.
DOM TKACZA NR 27, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-231/1624 z 18.09.1974 r.
DOM TKACZA NR 28, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-196/1139 z 19.05.1970 r.
DOM NR 29, mur., 1 poł. XIX w.
ZESPÓŁ DOMU TKACZA NR 30:
a. dom, mur., 1 poł. XIX w.,
Rejestr zabytków Nr A-197/1140 z 19.05.1970 r.
b. oficyna, mur., 1 poł. XIX w.
DOM TKACZA NR 31, mur., 1 poł. XIX w.
Rejestr zabytków Nr A-198/1141 z 19.05.1970 r.
DOM TKACZA NR 33, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-199/1142 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 35, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-200/1143 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 36, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-201/1144 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 38, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-202/1145 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 39, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-203/1146 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 40, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-204/1147 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 42, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-205/1148 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 44, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-206/1149 z 19.05.1970 r.

DOM TKACZA NR 46, mur., 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-207/1150 z 19.05.1970 r.

6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie miasta Turku do rejestru zabytków wpisane są dwa zespoły obiektów ruchomych oraz jeden obiekt pojedynczy:

1. Polichromia Józefa Mehoffera wraz z ruchomym wyposażeniem kościoła par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wpisane zostały do rejestru zabytków pod nr 241/Wlkp/B decyzją z dnia 14 grudnia 1998 r. (65 pozycji). W skład wyposażenia i wystroju wchodzi m.in. neogotycki ołtarz główny i ołtarze boczne z l. 20 XX w. z obrazami i rzeźbami, ambona, konfesjonały, witraże z lat 1934-1939 wg projektu Józefa Mehoffera, stalle, naczynia liturgiczne, obrazy Stacji Drogi Krzyżowej i polichromia autorstwa Józefa Mehoffera. Utrzymane w dobrym stanie. Wykonano prace konserwatorsko - restauratorskie polichromii kościoła: polichromia sklepienia prezbiterium oraz malowidło „Chrystus Pantokrator” na ścianie wschodniej prezbiterium, malowidła na ścianach bocznych prezbiterium - „Chrystus Dobry Pasterz”, „Chrystus i Oblubienice”, „Chrystus Ogrodnik”, „Spotkanie w Drodze do Emaus”, polichromia buforów z przedstawieniami św. Jana i św. Mateusza wraz z filarem oraz św. Łukasza i św. Marka z filarem, a także polichromie sklepienia transeptu i nawy głównej przy filarze. Po konserwacji są również obrazy Stacji Drogi Krzyżowej, ołtarz główny oraz ołtarze

boczne, p.w. św. Józefa i p.w. MB Częstochowskiej.

2. Wyposażenie kościoła ewangelickiego, kancelarii i plebanii wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 232/Wlkp/B decyzją z dnia 29 listopada 1993 r. (22 pozycje). W skład wyposażenia wchodzi m.in. neoklasycystyczny ołtarz główny, ambona z poł. XIX w., chrzcielnica z poł. XIX w., lichtarze z XIX w., neoklasycystyczny chór muzyczny, wazy z 1920 r., świeczniki z XIX/XX w., zachowane w stanie dostatecznym.

3. Zegar na wieży ratusza wykonany w l. 70 XIX. Wpisany do rejestru zabytków pod nr 231/Wlkp/B decyzją z dnia 16 listopada 1998 r. Obiekt po konserwacji, sprawny.

6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (art. 3 pkt 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W celu jego ochrony oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, cytowana Ustawa przewiduje ochronę, poprzez wpis do rejestru zabytków, cennych kulturowo struktur przestrzennych – układów urbanistycznych, ruralistycznych, krajobrazów kulturowych.

Do rejestru zabytków pod numerem A-383/125 decyzją z dnia 10 czerwca 1985 r. wpisany został historyczny układ urbanistyczny miasta Turku. Teren ukształtowany w XIV wieku z elementami rozwiniętymi w wieku XIX.

Miasto lokowane na prawie niemieckim w XIV wieku (1341 r.) przez metropolitę gnieźnieńskiego arcybiskupa Janisława, wójtostwo nadano Janowi wójtowi Uniejowa. W 1357 r. Kazimierz Wielki potwierdził zwierzchnictwo biskupów nad Turkiem. W rozplanowaniu miasta centrum stanowi czworoboczny rynek, z narożników którego wychodzą ulice w kierunkach: północnym do Władysławowa, wschodnim na Koło, zachodnim na Kalisz i południowym w kierunku Uniejowa, wzdłuż południowo - wschodniego bloku przyrynkowego zajętego przez kościół. Ulice nie mają przedłużenia wzdłuż pierzei rynkowych, wraz z placem tworzą formę „wiatraka”.

W 1 ćw. XIX w. szeroko zakrojona akcja rządu dotycząca regulacji i rozbudowy miast Królestwa objęła również Turko. Akcja ta połączona była z zabiegami mającymi na celu wzrost ekonomiczny miast. W 1823 r. powstał

projekt założenia osady fabrycznej i regulacji miasta. W roku 1826 powstały dwie ulice tworzące nowe osiedla tkackie. Osadę Nowy Świat założono wzdłuż drogi na Kalisz, równoległe do niej, położoną bardziej na północ osadę Pólko. Obie osady połączono biegnącymi prostopadle do nich ulicami (obecnie ul. Mickiewicza i Szkolną). Ulice Pólko i Nowy Świat zabudowane zostały szeregami wolnostojących, parterowych domów tkaczy, połączonych bramami wjazdowymi na teren poszczególnych działek.

Wielokondygnacyjną zabudowę pierzei rynkowych i początkowego biegu ulic wylotowych z rynku wiązać należy z okresem po 1867 r., kiedy to Turek podniesiony został do rangi miasta powiatowego.

Układ urbanistyczny podlega ochronie w granicach zakreślonych ulicami: Sportową od strony zachodniej, Kączkowskiego od strony północnej, od strony wschodniej zabudową wzdłuż ulicy 3 Maja, Kardynała St. Wyszyńskiego i przylegającą do pl. Sienkiewicza, od strony południowej granica przebiega wzdłuż rzeki Kiełbaski.

Dobry stan zachowania poszczególnych elementów układu przestrzennego: ulic, placów, podziałów gruntów, architektury sakralnej i mieszkalnej oraz wyraźna czytelność ich genezy widzianej w szerokim kontekście rozwoju gospodarczo - społecznego Wielkopolski w czasie reformy państwa w średniowieczu, a także w kontekście dalszych przekształceń w wiekach późniejszych, szczególnie w 1 poł. XIX, stawia historyczny ośrodek miejski w grupie cennych zespołów współtworzących dziedzictwo kulturowe kraju.

W 2025 r. przeprowadzono rewitalizację rynku. Prace obejmowały m.in. wykonanie nowej nawierzchni na płycie placu z kostki brukowej, przebudowę fontanny, montaż nowych elementów małej architektury (siedziska, kosze na śmieci, stojaki na rowery, tablice informacyjne, rzeźba TURA), wykonanie instalacji elektrycznej i wodociągowej, nowe nasadzenia drzew, krzewów i bylin. Rewitalizacja rynku to ważna inwestycja, która ma na celu poprawę jakości przestrzeni publicznej i zwiększenie atrakcyjności miasta. Przebudowa rynku przyczynia się do ożywienia centrum i stworzenia przyjaznego miejsca dla mieszkańców i turystów.

W obrębie układu urbanistycznego znajduje się również, będący własnością Miasta, Park Miejski im. Żerminy Składkowskiej o pow. ok. 11 ha, założony w latach 1937-1938 r. z inicjatywy żony gen. Felicjana Sławoja Składkowskiego. Kompleksową rewaloryzację parku przeprowadzono w latach

2020-2024. Prace obejmowały m.in. wykonanie nowej nawierzchni w ciągach spacerowych i jezdnych, uporządkowanie zieleni parkowej, wprowadzenie nowych nasadzeń drzew, krzewów ozdobnych i bylin, modernizację stawów i cieków wodnych, wykonanie nowych instalacji wodno-sanitarnych, elektrycznych i oświetleniowych, budowę amfiteatru, montaż nowych elementów małej architektury (ławki, kosze na śmieci, stojaki na rowery, stanowiska do gry w szachy, leżaki), powstały strefy: aktywności sportowej (kort tenisowy, boisko do koszykówki, boisko do gry boule), dla dzieci, młodzieży i rodzin z placami zabaw i grami plenerowymi, siłownia zewnętrzna, miasteczko ruchu drogowego do praktycznej nauki przepisów ruchu drogowego, strefa do grillowania.

6.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają

przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie miasta Turku nie ma stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Na terenie miasta Turku nie występują stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.

6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.

Obszar miasta Turek został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w latach 1980-2008. AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Poniżej zaprezentowano tabelkę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu miasta.

Obszar AZP	Nr stan na obsz.	Nr stan w miejsc.	Funkcja	Chronologia/kultura	Uwagi
061-042	1	5	śląd osadniczy śląd osadniczy punkt osadniczy	wczesne średniowiecze późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	2	6	osada punkt osadniczy	późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	3	7	śląd osadniczy punkt osadniczy punkt osadniczy	kultura przeworska późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	4	8	osada	okres nowożytny	
061-042	5	9	punkt osadniczy	późne średniowiecze	
061-042	6	10	punkt osadniczy	okres nowożytny	
061-042	7	11	punkt osadniczy	okres nowożytny	
061-042	8	12	śląd osadniczy punkt osadniczy	kultura przeworska okres nowożytny	
061-042	9	13	osada punkt osadniczy	wczesne średniowiecze późne średniowiecze	
061-042	10	14	punkt osadniczy	okres nowożytny	
061-042	11	15	punkt osadniczy punkt osadniczy	późne średniowiecze okres nowożytny	

061-042	74	19	osada osada	późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	75	20	punkt osadniczy osada	późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	76	21	punkt osadniczy osada osada	kultura łużycka	
061-042	77	22	osada, obozowisko	kultura przeworska późne średniowiecze okres nowożytny	
061-042	78	23	śląd osadniczy punkt osadniczy	pradzieje? okres nowożytny	
061-042	79	24	śląd osadniczy punkt osadniczy	kultura przeworska okres nowożytny	
061-042	80	25	punkt osadniczy? punkt osadniczy	pradzieje? okres nowożytny	
061-042	127	26	punkt osadniczy punkt osadniczy osada	kultura łużycka pradzieje? okres nowożytny	
061-042	128	27	Miasto	średniowiecze- okres nowożytny	nawarstwienia kulturowe historycznego układu urbanistycznego miasta Turku
061-043	1	1	cmentarzysko	kultura przeworska	stanowisko archiwalne
061-043	2	2	osada punkt osadniczy	późne średniowiecze okres nowożytny	stanowisko archiwalne
061-043	3	3	osada śląd osadniczy	kultura łużycka kultura przeworska	
061-043	4	4	osada	kultura łużycka	

061-043	5	5	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
061-043	6	6	osada osada	kultura przeworska późne średniowiecze	
061-043	7	7	osada	późne średniowiecze	
061-043	18	1	ślad osadniczy ślad osadniczy	kultura łużycka kultura przeworska	
061-043	19	2	ślad osadniczy ślad osadniczy	kultura łużycka kultura przeworska	
061-043	57	28	punkt osadniczy punkt osadniczy	kultura łużycka okres nowożytny	
061-043	58	29	osada	okres nowożytny	
061-043	59	30	punkt osadniczy punkt osadniczy	wczesne średniowiecze okres nowożytny	

- dane przytoczone za gminną ewidencją zabytków z 2023 r.

Miasto Turek położone jest w południowo wschodniej części byłego województwa konińskiego. Według regionalizacji J. Kondrackiego opisywany teren należy do podprovincji Nizin Środkowopolskich, makroregionu Nizina Południowowielkopolska i mezoregionu Wysoczyzna Turecka. Wysoczyzna Turecka o powierzchni 1363 km², wyniesiona jest na 110 – 185 m n.p.m. Od północy i południa rejon miasta otaczają wały morenowe o kulminacjach 140 – 185 m n.p.m. zwane Wzgórzami Tureckimi, a od zachodu Równina Rychwalska. W kierunku wschodnim rozpościerają się natomiast obniżenia najpierw dolina Kiełbaski o rzędnych 110 m n.p.m. a dalej dolina Warty z dnem na rzędnych 95 – 105 m n.p.m. W tym też kierunku teren miasta odwadnia niewielki ciek – dopływ

Kiełbaski uchodzącej na północ do Warty.

Niestety, Turek i jego najbliższa okolica nie została poddana kompleksowym badaniom archeologicznym. Penetracja archeologiczna na obszarze miasta Turku prowadzona w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski charakteryzowała się dużym stopniem trudności ze względu na zaawansowane prace budowlane (ogrodzenia dużych partii ziemi), niedostępność część terenu do badań (ogrody przydomowe, teren elektrowni) oraz zniszczenia spowodowane przez wielkie odkrywki węgla brunatnego. Dysponujemy jednak niewielką ilością stanowisk archeologicznych (często są to przypadkowe znaleziska) i na tej podstawie można spróbować przedstawić obraz przemian kulturowych w pradziejach na terenie dzisiejszego miasta Turku i jego okolic.

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszego miasta sięgają środkowej epoki kamienia – mezolitu. Znane są znaleziska kilku wytworów krzemiennych, niestety bez dokładnej lokalizacji.

W okresie młodszej epoki kamienia - neolicie zachodzą rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp. Osadnictwo grup ludzkich na omawianym terenie w epoce neolitu widoczne jest zwłaszcza na przykładzie ludności kultury pucharów lejkowatych. Zarejestrowano również ślady po bytowaniu ludności kultury grzebykowo-dółkowej.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny. Wyroby brązowe docierały początkowo na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. Z wczesnej epoki brązu nie znamy większych stanowisk archeologicznych na terenie dzisiejszego miasta Turku (z okolic Turku na młodszą epokę brązu wydatowane zostało jedynie luźne znalezisko naczynia - kubka). W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać tzw. kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy. W VII w p.n.e. rozpoczyna się epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. W okresie tym widoczny jest wzrost osadnictwa

w rejonie dzisiejszego miasta (natomiast najbliższe Turkowi cmentarzysko tej kultury odkryto w okolicach Żdżenic, gmina Malanów).

Pod koniec okresu halszackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytnim wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów. Osłabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednoczenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich. Wokół dzisiejszego miasta rysuje się w tym okresie dość wyraźne skupisko osadnicze (na archiwalnym - nieoznaczonym stanowisku z okolic Turku odkryto grot oszczepu, zarejestrowano również pozostałości osady przeworskiej w samym mieście) wraz z cmentarzyskiem (w 1960 r. podczas budowy osiedla mieszkaniowego w Turku wykopano popielnicę z grobu ciałopalnego, a w Łęgu Piekarskim, gmina Dobra funkcjonowało bardzo bogate cmentarzysko).

Z terenami Turku wiąże się jeszcze problem przebiegu w tym rejonie „szlaku bursztynowego”. K. Tymaniecki wysuwał hipotezę, iż szlak bursztynowy z Kalisza biegł na północny-wschód w kierunku Koła, gdzie znajdowało się naturalne przejście przez Wartę. Część badaczy sugeruje jednak istnienie w tym miejscu szlaku wodnego Prosną do Warty. Niewątpliwie istniało także lądowe połączenie między Kaliszem a Koninem. Na istnienie tego rodzaju drogi wskazuje wyraźne zagęszczenie znalezisk rzymskich między Kaliszem a Turkiem (wielką osadę handlową odkryto w ostatnich latach w okolicach Brudzewa). Szlak Kalisz-Spycimierz pokrywa się ze szlakiem wytyczonym przez niemieckiego badacza okresu wpływów rzymskich J. Eggarsa. Z okolic dzisiejszego Turku szedł on zapewne na wschód w kierunku Bzury.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie

trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka. Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i załążki przyszłych miast.

W okresie do IX wieku obszary dzisiejszego Turku znajdowały się prawdopodobnie na terenie plemiennym Wierczan, o których wspomina geograf Bawarski. W wyniku działań jednoczenia terytoriów plemiennych przez Polan ziemie dzisiejszego Turku weszły w skład państwa Mieszka I. Z wczesnego średniowiecza z okolic Turku znany duże grodziska pierścieniowate z Człopów Wielkich oraz kasztelański gród ze Spycimierza, pod którego jurysdykcją był Turek. Poza wielkimi grodziskami pojawiły się w okolicy Turku także małe gródki rycerskie, tzw. grodziska stożkowate (tego typu obiekty znany np. z terytorium Trzysmsza, gm. Przykona – XIII w.). Natomiast odkryte w okolicy Turku nekropolie pochodzące już z doby państwowej są szkieletowe (zlokalizowane w Olszówce, kolonii Marianów i Górze) i datowane na XI-XII w.

Omawiając osadnictwo Turku i jego okolic warto wspomnieć, że wielu badaczy wczesnego średniowiecza (na podstawie źródeł archeologicznych i pisanych) twierdzi, że przez te tereny przechodził wielki szlak handlowy, łączący Ruś z Pomorzem.

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne są obiektami dziedzictwa szczególnie narażonymi na zniszczenie. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe. Wiele z nich nie posiada własnej formy krajobrazowej, więc mieszkańcy gminy czasami nie są świadomi ich istnienia i wartości. Jednocześnie wiele stanowisk położonych jest poza terenem zamieszkałym, co utrudnia monitorowanie stanu ich zachowania i identyfikację bieżących zagrożeń. Często zniszczenia dokonywane na stanowiskach archeologicznych pozostają niezauważone lub problem ten jest bagatelizowany (np. w przypadku nielegalnych poszukiwań). Przyczynia się to do nieustannego uszczuplania zasobu dziedzictwa archeologicznego.

W myśl art. 6 pkt 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Większość odkrytych stanowisk na terenie miasta znamionuje znaczący stopień zniszczenia. Wynika to z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa, ale także ze zniszczeń wywołanych przebudową w dawnych czasach.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są więc inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg, rozbudowa sieci wodociągowych i kanalizacyjnych, a także wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych. Planowane inwestycje na terenie miasta, które mogą stanowić potencjalne zagrożenie dla stanowisk archeologicznych:

- rozbudowa Miejskiego Domu Kultury,
- przebudowa skrzyżowania ul. Kaliskiej z ul. Młodych,
- przebudowa ul. Św. Barbary i ul. Daszyńskiego,
- budowa centrum sportowego przy ul. Armii Krajowej,
- przebudowa ulic w rejonie Osiedla Wyzwolenia od strony południowej wraz z chodnikiem i infrastrukturą techniczną.

Wysoki stopień zurbanizowania miasta Turku i jego ciągły rozwój stanowi bardzo istotne zagrożenie dla stanowisk archeologicznych. Układ urbanistyczny miasta, wpisany do rejestru zabytków, nakazuje szczególną ochronę pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych w jego obrębie. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółwić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytnie.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty w Paryżu na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie

i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców miasta, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Dobłą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i spotkania organizowane przez Miejski Ośrodek Kultury, który stara się zaspokoić potrzeby i aspiracje kulturalne społeczeństwa poprzez tworzenie i upowszechnianie różnych dziedzin kultury oraz sztuki profesjonalnej i amatorskiej, a także poprzez edukację artystyczną. Działalność ta jest prowadzona poprzez funkcjonowanie kół zainteresowań, klub seniora, zespołów artystycznych, wymianę i prezentację dorobku kulturalnego z ośrodkami i instytucjami kultury. Pod patronatem ośrodka, rozwija się amatorski ruch artystyczny, reprezentowany m.in. przez zespoły: powstały w 1978 r. Zespół wokalny „Turkowiarki”, w którego repertuarze są piosenki ludowe i estradowe; młodzieżowy zespół taneczny „Mikso”, młodzieżowa Grupa Teatralna, Zespół wokalny „Na Przekór” czy młodzieżowy Teatr „żARTa Sztuka”. W funkcjonującej przy MDK minigalerii prezentowana jest twórczość artystów nieprofesjonalnych działających nie tylko na terenie miasta.

Wśród organizowanych wydarzeń kulturalnych wyróżniają się: Przegląd Studenckich Etiud Filmowych „KLAPS” organizowany od 1998 roku pod patronatem Łódzkiej filmówki; Turkowskie Prezentacje Teatrów Ulicznych (organizowane od 1993 r.); Ogólnopolski Przegląd Twórczości Muzycznej Osób Niewidomych i Słabo widzących „Widzieć inaczej” o nagrodę Burmistrza Miasta Turku. Jego powstanie datuje się na początek lat osiemdziesiątych; Ogólnopolskie Spotkania Teatralne Młodych „CZWARTE ŚCIANA” (organizowane

od 1993 r.); Sztuka na Ulicy - promocja twórczości artystycznej poprzez koncerty, spektakle, konkursy, stoiska rękodzieła artystycznego, wystawy twórczości plastycznej; „Turkowskie Lato z Filmem – Festiwal Gatunków Filmowych” – plenerowa impreza filmowa organizowana od 2004 r.; „Witaj Europo” – festyn rozrywkowy z okazji rocznicy wejścia Polski do Unii Europejskiej. Obecna nazwa „Europa bez granic. Przystanek Turek”. Ponadto do najstarszych imprez należą m.in.: Przegląd Dorobku Artystycznego Przedszkoli, Festyn z okazji Dnia Dziecka, Dni Turku, Sobótkowe Wianki. W kalendarzu imprez nie brak też organizowanych obchodów świąt państwowych i lokalnych: rocznica wyzwolenia Miasta Turek spod okupacji hitlerowskiej 21 stycznia; Święto Flagi Rzeczypospolitej Polskiej 2 maja; rocznica Uchwalenia Konstytucji 3 Maja; rocznica Bitwy Warszawskiej 15 sierpnia; rocznica wybuchu II Wojny Światowej 1 września; Narodowe Święto Niepodległości 11 listopada. Imprezy te także odnoszą się do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Dziedzictwo kulturowe upowszechnia też Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Pietrzaka w Turku, której patron był rodzinie związany z Turkiem, a jego imię przyjęła biblioteka w 1997 r. W bibliotece, oprócz podstawowych działań gromadzenia i udostępniania zbiorów bibliotecznych, organizowane są różnorodne przedsięwzięcia np. warsztaty artystyczne i spotkania, w tym dla seniorów Program 50+, w ramach którego seniorzy uczestniczą w spotkaniach z ludźmi kultury i innymi, uczestniczą też w warsztatach rękodzieła, itp. Biblioteka wydaje również publikacje, szczególnie cenne w serii wydawniczej „BIBLIOTHECA TURCOVIANA”, a dotyczące m.in. historii miasta i jego zabytków, również powiatu tureckiego, historii harcerstwa, szkół czy znanych turkowień i publikacji dzieł różnych gatunków literackich autorów związanych z Turkiem.

Kulturotwórczą rolę spełniają także Ochotnicze Straże Pożarne, mające w kraju długoletnią tradycję. W Turku pierwszą OSP powołano już w 1875 r.. W tym roku – 2025 - jednostka świętowała jubileusz 150-lecia oraz 140-lecia Orkiestry Dętej OSP Turek. Przy jednostce działają także: Młodzieżowa Drużyna Pożarnicza, Klub Honorowych Dawców Krwi, również zespół niosący pomoc

ofiarom katastrof. Strażacy oprócz działań statutowych są zaangażowani w życie miasta, współpracują z różnymi instytucjami i organizacjami pozarządowymi przy organizacji imprez, zawodów sportowo-pożarniczych i wszelkich uroczystości państwowych i kościelnych – np. podtrzymują wielkanocną tradycję pełnienia warty honorowej w Wielką Sobotę i podczas Mszy Rezurekcyjnej przy Grobie Pańskim. W strażnicy mieści się największa w mieście sala koncertowo-teatralna i przez wiele lat swoją siedzibę miała biblioteka.

Ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego wart podkreślenia jest fakt uwzględniania tego tematu w scenariuszach imprez, widowisk, sztuk, itp. organizowanych przez instytucje kultury wraz ze współpracującymi organizacjami i szkołami. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarciem się na inne społeczności i kultury.

W mieście funkcjonuje również Muzeum Miasta Turku im. Józefa Mehoffera, które prowadzi działalność m.in. w zakresie: ukazania historii i kultury lokalnej, wskazując na jej związki z historią oraz z kulturą polską i światową, upowszechnia wiedzę o dziejach miasta Turku i regionu oraz dzieła Józefa Mehoffera, wspiera działania służące poszanowaniu tradycji i kultury polskiej. Stałe ekspozycje prezentują rzemieślnicze tradycje miasta ze szczególnym naciskiem na działalność przybyłych z Saksonii, zachodniej Wielkopolski, Austrii, Czech i Węgier tkaczy oraz „Turkowskie dzieło Józefa Mehoffera”, które przedstawia szkice i projekty do polichromii i witraży, których odwzorowania możemy podziwiać w kościele p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Ponadto muzeum udostępnia ekspozycję archeologiczną oraz wiele eksponatów etnograficznych, a także zbiór negatywów Kreisbildstelle Turek/Wartheland z okresu II wojny światowej, zwane też Archiwum „Igly”, przedstawiających obrazy miasta i ludzi, również z powiatu, w czasie trwania okupacji. Muzeum jest też organizatorem wielu zajęć warsztatowych, konkursów,

jak np. Triennale tkackie - Ogólnopolskie Konkursy Nieprofesjonalnej Twórczości Tkackiej, organizowane w Turku od 1980 roku, służące popularyzacji nieprofesjonalnej sztuki tkackiej. Działalność muzeum została doceniona przez jury konkursu „Izabella”, organizowanego przez Fundację Muzeów Wielkopolskich. W tegorocznej edycji konkursu - „Izabella 2024” - w kategorii „Opieka nad Dziedzictwem Kultury – Konserwacje” muzeum uhonorowano II nagrodą za systematyczną realizację projektu konserwatorskiego - piąty etap konserwacji kolekcji Misterium Józefa Mehoffera, również za jakość przeprowadzonych prac i ich znaczenie dla upowszechnienia dorobku jednego z najwybitniejszych polskich artystów malarstwa dekoracyjnego.

Promocji dziedzictwa kulturowego służą również liczne publikacje książkowe i w prasie, a także na stronach internetowej i Facebook-owych miasta i stowarzyszeń pozarządowych, również innych portalach społecznościowych oraz audycje telewizyjne i radiowe w TV Wielkopolska, Radio Poznań, a także inne działania związane z promocją marki Turek, m.in. album „Wielkopolska 100 lat Niepodległości” i różnorakie gadżety.

Wspomnieć należy również o heraldyce samorządowej, gdyż jednym z symboli i cennym elementem dziedzictwa kulturowego Turku jest herb, nawiązujący do nazwy miasta, która według językoznawców wywodzi się od tura, i związana jest z początkiem osady leśnej ukrytej w nadwarciańskiej puszczy. Herb przedstawia na białym (srebrnym) polu tarczy herbowej czerwonego samca tura zwróconego łbem w heraldycznie prawą stronę. Taki też wizerunek herbowy występuje na pieczęciach miejskich od XIV wieku.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest aktem planowania ogólnego. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania.

Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego.

Druga część *Studium* dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony. W części *Studium* odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób szczególny uwzględnia się:

- ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczenia zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczenia oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Turek uchwalona została przez Radę Miejską Uchwałą Nr XI/60/11 z dnia 19 maja 2011 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia miasta, jego powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W części I „Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego”, rozdz. II, pkt 3. „Dziedzictwo kulturowe i dobra kultury współczesnej” przedstawiono zarys historii miasta, prezentując ważniejsze daty i wydarzenia z dziejów miasta. Podkreślono ważną rolę ładu przestrzennego, tj. dostosowanie nowo projektowanych budynków do istniejącej zabudowy w sensie formalnym i estetycznym, aby nie dopuścić do niekontrolowanej zabudowy w strefie historycznego układu urbanistycznego. Wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków z ich krótką charakterystyką.

W części II „Kierunki zagospodarowania przestrzennego”, pkt 7. przedstawiono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

1. Dla obiektów zabytkowych i terenów objętych ochroną konserwatorską należy:
 - dążyć do utrzymania historycznych podziałów działek,
 - dążyć do zachowania historycznych linii zabudowy ulic i placów,
 - zachować otoczenie historycznych zespołów zabudowy i budowli, zachować

zieleni towarzyszącą obiektom zabytkowym,

- dążyć do zaakcentowania elementów krystalizujących przestrzeń, walorów dawnego zagospodarowania, elementów symbolicznych (dominant, placów, alei),
- rozważyć modernizację lub wymianę mało wartościowej, zdekapitalizowanej lub dysharmonizującej zabudowy,
- dostosować wizualnie nową zabudowę do zabudowy historycznej respektując historyczny kontekst przestrzenny i harmonijnie wpisując się w zastany układ, zachowując charakter i skalę zabudowy oraz jej intensywność charakterystyczną dla poszczególnych rejonów miasta.

2. W obrębie strefy ochrony konserwatorskiej zespołów dworsko- parkowych obowiązuje:

- historyczna parcelacja (zgodnie z zasadą niepodzielności zespołów),
- zachowanie zabytkowej zieleni,
- zachowanie zabytkowej zabudowy,
- podporządkowanie nowych obiektów układowi zabytkowemu w zakresie lokalizacji, skali i formy,

3. Na terenie cmentarzy objętych ochroną konserwatorską obowiązuje:

- historyczna parcelacja,
- historyczne rozplanowanie
- zachowanie zabytkowej sztuki sepulkralnej i ogrodzenia,
- zachowanie zabytkowej zieleni.

4. Wszelkie zmiany planowane w obiektach i na obszarach objętych ochroną konserwatorską, takie jak:

- w odniesieniu do zabudowy – rozbiórki, remonty, przebudowy, rozbudowy, budowy,
- w odniesieniu do zieleni – wycinki, nasadzenia, prace porządkowe i pielęgnacyjne,
- podziały geodezyjne,
- prace ziemne,
- zmiany sposobu użytkowania,
- zmiany zagospodarowania,

wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Poznaniu Delegatura w Koninie.

5. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, na obszarach objętych ochroną konserwatorską lub w bliskim ich sąsiedztwie, także na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony,

podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne WUOZ w Poznaniu – Delegatura w Koninie.

6. Zadania inwestycyjne związane z szerokopłaszczyznowymi pracami ziemnymi (m.in. drogi, hale przemysłowe).

Dla ochrony dziedzictwa kulturowego ustala się w obrębie szerokopłaszczyznowych zadań inwestycyjnych obowiązek przeprowadzenia:

- rozpoznawczych badań powierzchniowo-sondażowych,
- ratowniczych badań wykopaliskowych wyprzedzających inwestycję na wytypowanych stanowiskach archeologicznych,
- badań archeologicznych na nowych obiektach archeologicznych,
- stałego nadzoru archeologicznego podczas odhumusowania terenu.

Wszystkie prace archeologiczne muszą być uzgodnione pozwoleniem WUOZ w Poznaniu – Delegatura w Koninie przed rozpoczęciem prac ziemnych.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie. Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń.

Gmina Miejska Turek nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru całego miasta. Obowiązują częściowe plany zagospodarowania przestrzennego, które zawierają zapisy zabezpieczające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Uchwała nr XXVII/276/01 Rady Miejskiej w Turku z dnia 13 marca 2001 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania

przestrzennego miasta Turku p.n. „Starówka”;

Art. 7. Wprowadza się następujące uwarunkowania konserwatorskie: 1) teren położony w strefie ochrony konserwatorskiej miasta Turku, 2) koncepcja zagospodarowania terenu i projekty zabudowy wymagają uzgodnienia Służby Ochrony Zabytków.

2. Uchwała nr VI/38/03 Rady Miejskiej w Turku z dnia 20 marca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku w rejonie ulicy Zdrojki Prawe;

Art. 23.2. Teren objęty ochroną konserwatorską zgodnie z przedłożonymi wnioskami konserwatorskimi: 1) cmentarz ewangelicko-augsburski, założony w poł. XIX w. objęty ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie z dnia 20.07.1992 r., nr rej.: A-475/216, uzgodnienia służby ochrony zabytków wymagają poniższe działania: a) remont lub rozbiórka zabytkowych nagrobków, b) wycinka drzew i krzewów oraz planowane zadrzewienia, c) remont lub rozbiórka ogrodzenia oraz bramy, d) zmiana układu alejek, e) budowa obiektów kubaturowych (kaplice), f) budowa lub remont instalacji wod.-kan. 2) cmentarz rzymskokatolicki, część wschodnia ulicy Chopina, założony w latach 70. XIX w., objęcie ochroną zachowanych zabytkowych elementów cmentarza tj. układu alejek, ogrodzenia z bramą, starodrzewu oraz sztuki sepulkralnej, 3) wszelka działalność inwestycyjna w ramach terenów cmentarzy powinna być uzgodniona z ze służbą konserwatorską.

3. Uchwała nr XVII/160/04 Rady Miejskiej w Turku z dnia 20 maja 2004 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku w rejonie ulicy Konińskiej;

Art. 13.1. Ustala się ochronę konserwatorską zabytkowego, dawnego zespołu dworsko – parkowego z 2 poł. XIX w. (obecny Dom Dziecka), ujętego w rejestrze zabytków: A-461/202 z dnia 20 sierpnia 1991 r. 2. Wszelkie prace remontowe i modernizacje, zmiany funkcji i przeznaczenia wymagają uzgodnienia ze służbą konserwatorską.

4. Uchwała nr XXVIII/304/05 Rady Miejskiej w Turku z dnia 30 czerwca 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku w rejonie łuku Alei Jana Pawła II;

Art. 7. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. 1. Ustala się ochronę konserwatorską zachodniej części cmentarza grzebalnego parafialnego, rzymskokatolickiego. Cmentarz został

założony w okresie budowy kościoła parafialnego p.w. Najświętszego Serca Jezusa w latach 1904-1913. 2. Wszelkie prace dotyczące zachowanych zabytkowych elementów cmentarza wymagają opinii urzędu konserwatorskiego.

5. Uchwała nr XL/451/06 Rady Miejskiej w Turku z dnia 26 października 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku p. n. Stadion;

Art. 27. Od strony wschodniej plan graniczy z obszarem ochrony zabytkowej układu urbanistycznego miasta;

Art. 28. Wg opracowania p. n. „Turek – studium historyczno – urbanistyczne” Pracowni Konserwacji zabytków o/Poznań, 1978 r. dla potrzeb Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie, ul. Kaliska powinna: zachować charakterystyczny przekrój, świadczący o rozmachu założeń urbanistycznych pierwszej ćwierci XIX w., utrzymać istniejącą linię zabudowy. Plan zabezpiecza realizację powyższych ustaleń.

6. Uchwała nr XVII/177/08 Rady Miejskiej w Turku z dnia 29 maja 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu ulicy Łąkowej;

Art. 9. W przypadku natrafienia podczas robót ziemnych na obiekty mające charakter zabytku archeologicznego – należy wstrzymać roboty i niezwłocznie powiadomić odpowiednie organy ochrony zabytków.

7. Uchwała nr XVI/176/08 Rady Miejskiej w Turku z dnia 29 maja 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku p. n „Elektrownia”;

Art. 9.2. W przypadku wystąpienia zabytków archeologicznych obowiązuje rozpoczęcie ratowniczych badań wykopaliskowych. 3. Dla strefy ochrony konserwatorskiej, wpisanej do rejestru zabytków – zespół dworsko-parkowy, figurującego w rejestrze zabytków, pod numerem: A-468/209 z dnia 20 sierpnia 1991 r. obejmujący: a) ruiny dworu, wraz z murem XIX/XX w, b) park XIX w. Zastosowanie mają przepisy odrębne i wszelkie inwestycje należy realizować zgodnie z nimi.

8. Uchwała nr XVIII/191/08 Rady Miejskiej w Turku z dnia 18 września 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku – Zdrojki Lewe;

Art. 9. Na obszarze objętym planem, znajdują się, wskazany na rysunku planu, zewidencjonowane stanowiska archeologiczne, będące pod ochroną konserwatorską oraz dwa nieczynne cmentarze wpisane do rejestru zabytków: -

cmentarz choleryczny wpisany do rejestru zabytków pod numerem rejestru 20/Wlkp/A - cmentarz żydowski wpisany do rejestru zabytków pod numerem rejestru A-464/205. 2. Wszelkie zmiany planowane w obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz w ich najbliższym otoczeniu (m. in. prace budowlane, pielęgnacja zieleni, prace ziemne, zmiany sposobu użytkowania, podziały geodezyjne) wymagają pozwolenia Kierownika Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie działającego z upoważnienia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. 3. Inwestycje prowadzone na terenie w/w zabytkowych cmentarzy, związane z pracami ziemnymi, wymagają prowadzenia badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem Kierownika Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych. 4. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, w strefie ochrony zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, wszelkie inwestycje związane z pracami ziemnymi, wymagają prowadzenia badań archeologicznych, w zakresie uzgodnionym pozwoleniem Kierownika Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych. 5. W przypadku natrafienia podczas robót ziemnych na obiekty mające charakter zabytku archeologicznego – należy wstrzymać roboty i niezwłocznie powiadomić odpowiednie organy ochrony zabytków.

9. Uchwała nr V/34/15 Rady Miejskiej w Turku z dnia 19 marca 2015 r. w sprawie uchwalenia częściowej zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku pn. „w rejonie ulicy Konińskiej”, który po zmianie będzie nazywał się „Rejon północny ul. Konińskiej – Etap I”;

Art. 10.2.1. (dla terenu oznaczonego na rysunku planu 27.UP) ustala się utrzymanie istniejącego budynku zabytkowego z możliwością jego remontu, odnowy, odbudowy i odtworzenia. 2. dopuszcza się lokalizowanie zabudowy towarzyszącej budynkowi zabytkowemu zgodnie z wyznaczonymi w planie liniami zabudowy. 3.1. cały teren znajduje się w granicach zespołu dworsko-parkowego, wpisanego do rejestru zabytków pod nr A-461/202 z dnia 20 sierpnia 1991 r., na który składają się: a) dwór murowany, wzniesiony w 2 poł. XIX w., przebudowany w latach 1953-1956, jako zabytek architektury; b) park krajobrazowy z 2 poł. XIX w.; 2) w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej zespołu dworsko-parkowego obowiązuje: a) historyczna parcelacja; b) zachowanie zabytkowej zieleni; c) zachowanie zabytkowej zabudowy;

d) podporządkowanie nowych obiektów układowi zabytkowemu w zakresie: lokalizacji, skali i formy.

Art. 11.3.1. cały teren znajduje się w granicach zespołu dworsko-parkowego, wpisanego do rejestru zabytków pod nr A-461/202 z dnia 20 sierpnia 1991 r., w jego zasięgu należy uwzględnić wymogi wynikające z przepisów odrębnych.

10. Uchwała nr XXIII/167/20 Rady Miejskiej w Turku z dnia 30 czerwca 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Rejon ul. Uniejowskiej i ul. Dobrska Szosa”;

§ 4.5. Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: 1) wyznacza się zabytkowe budynki do ochrony prawem miejscowym: a) 1 – (ul. Uniejowska 24) – ujęty w gminnej ewidencji zabytków, w jego obrębie ustala się: - zachowanie bryły budynku; - zachowanie wysokości budynku; - zachowanie geometrii dachu; - pokrycie dachu w formie: dachówki ceramicznej, blachy łączonej na rąbek stojący lub papy; b) 2 – (ul. Folwarczna 18) – ujęty w gminnej ewidencji zabytków, w jego obrębie ustala się: - zachowanie bryły budynku; - zachowanie wysokości budynku; - zachowanie geometrii dachu; - pokrycie dachu w formie: dachówki ceramicznej, blachy łączonej na rąbek stojący lub papy.

11. Uchwała nr XXIII/168/20 Rady Miejskiej w Turku z dnia 30 czerwca 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku pn. „Rejon ulic Górniczej i Przemysłowej”;

§ 4.5. Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: 1) wyznacza się do ochrony prawem miejscowym następujące stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w gminnej ewidencji zabytków: a) AZP 61-43/3 – pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej i kultury przeworskiej; b) AZP 61-43/4 – pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej; c) AZP 61-43/18 – pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej i kultury przeworskiej; d) AZP 61-43/19 – pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej i kultury przeworskiej; e) AZP 61-43/20 – pozostałości osadnictwa ludności kultury przeworskiej i z okresu późnego średniowiecza; f) w obrębie zabytków archeologicznych – stanowisk archeologicznych należy postępować w sposób zgodny z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

12. Uchwała nr XLV/299/22 Rady Miejskiej w Turku z dnia 25 stycznia 2022 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego

miasta Turku dla obszaru w rejonie ul. Przemysłowej, ul. Górniczej oraz granicy miasta;

§5. Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: 1) w granicach planu miejscowego znajduje się park dworski wpisany do rejestru zabytków - nr. rej. 468/209 z 07.02.1992 r., w odniesieniu do którego należy stosować przepisy odrębne; 2) w granicach planu miejscowego znajduje się dwór Korytków, 2 poł. XIX w., w odniesieniu do którego ustala się: a) odtworzenie: historycznej wysokości, historycznej geometrii dachu, historycznego rozplanowania otworów okiennych i drzwiowych elewacji, historycznego wystroju elewacji, b) albo zachowanie jako trwałej ruiny, c) stosowanie przepisów odrębnych na etapie udzielanego pozwolenia na budowę.

13. Uchwała nr III/19/24 Rady Miejskiej w Turku z dnia 25 czerwca 2024 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Turku pn. „Rejon Osiedla Górniczego”;

§5. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej wyznacza się do ochrony planem miejscowym budynki wpisane do gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków: 1) 1 – budynek murowany (ul. Kolska Szosa 1, bud. pocz. XX w.), w odniesieniu do którego ustala się: a) zachowanie bryły budynku, b) zachowanie kompozycji elewacji, c) zachowanie detalu architektonicznego elewacji w zakresie: pilastrów, naroży oraz gzymsów, d) zachowanie wysokości budynku, e) zachowanie geometrii dachu, f) pokrycie dachu w formie dachówki ceramicznej lub blachy łączonej na rąbek, g) dopuszcza się realizację okien w płaszczyźnie dachu wyłącznie po stronie elewacji tylnej; 2) 2 – budynek murowany (ul. Kolska Szosa 3/4, bud. 1942 r.), w odniesieniu do którego ustala się: a) zachowanie bryły budynku, b) zachowanie kompozycji elewacji, c) zachowanie cokołu ceglanego na budynku ul. Kolska Szosa 3, d) zachowanie wysokości budynku, e) zachowanie geometrii dachu, f) pokrycie dachu w formie dachówki ceramicznej lub blachy łączonej na rąbek, g) dopuszcza się realizację okien w płaszczyźnie dachu wyłącznie po stronie elewacji tylnej; 3) 3 – budynek murowany (ul. Uniejowska 15, bud. pocz. XX w.), w odniesieniu do którego ustala się: a) zachowanie bryły budynku, b) zachowanie kompozycji elewacji, c) zachowanie detalu architektonicznego elewacji w zakresie gzymsów podokapowych, d) zachowanie wysokości budynku, e) zachowanie geometrii dachu, f) pokrycie dachu w formie dachówki ceramicznej lub blachy łączonej na

rąbek, g) dopuszcza się realizację okien w płaszczyźnie dachu wyłącznie po stronie elewacji tylnej.

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z treści zawartej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i każdorazowo są uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie miasta, na obszarach dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Kościół rzymskokatolicki p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa

Parafia w Turku została erygowana w XII w. Do 1818 r. należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Pierwszy kościół parafialny, drewniany, p.w. Jana Chrzciciela został spalony przez Krzyżaków w 1331 r. Następny, zbudowany z cegły, z wysoką wieżą, spłonął wraz z sąsiednimi domami w 1813 r. Ocalałe od ognia mury obniżono i kościół odbudowano. Jednak naruszenie przez pożar murów i wysoka wieża spowodowały, że w 1839 r. kościół runął. Odbudowano go ponownie w 1875 r. z resztek pozostałych murów. W roku 1904 rozebrano go i przystąpiono do budowy nowego. Obecny kościół został zbudowany w latach 1904-1913 według projektu architektów warszawskich Konstantego i Jarosława Wojciechowskich. Podczas konsekracji w 1924 r. otrzymał tytuł Najświętszego Serca Pana Jezusa. Kościół murowany z cegły, na planie krzyża łacińskiego, na podmurowaniu z granitu polnego, w stylu neogotyckim. Posiada układ trójnawowy z wywyższoną nawą środkową zakończoną trójbocznie zamkniętym prezbiterium, do którego od północy i południa przylegają kaplice, a od wschodu pięcioboczna zakrystia. Dwuspadowe wspólne dachy nawy, transeptu i prezbiterium pokryte są blachą miedzianą. Ściany zewnętrzne kościoła spięte są wieloskokowymi szkarpami, a jego wnętrze oświetlają wysokie, ostrołukowe okna. Fasada z trzema ostrołukowymi portalami w przyziemiu tworzącymi wejście do kościoła, flankowana dwiema asymetrycznymi wieżami. Wyższa i smuklejsza nakryta jest iglicowym hełmem zwieńczonym dekoracyjnym kwiatonem.

Wnętrze nakryte jest ozdobnymi sklepieniami krzyżowo-żebrowymi, gwiaździstymi oraz sieciowym w prezbiterium. Nawę główną od bocznych

wydzielają ostrołukowe arkady. Wystrój i wyposażenie wnętrza w głównej mierze jest zasługą koncepcji artystycznej czołowego przedstawiciela sztuki młodopolskiej Józefa Mehoffera. Uwagę zwracają przede wszystkim wykonane przez niego osobiście polichromie prezbiterium, transeptu i sklepienia chóru muzycznego. Pozostałe partie polichromii, obejmujące łącznie ponad 3 tysiące metrów kwadratowych wykonane zostały przez uczniów Mehoffera. Na uwagę zasługują również imponujące witraże wykonane w Zakładzie Witrażów Żeleńskiego w Krakowie. Kolejnym dziełem mistrza jest cykl obrazów Drogi Krzyżowej.

W 2021 r. Parafia otrzymała pozwolenie konserwatorskie na prowadzenie prac konserwatorsko-restauratorskich w zakresie konserwacji i restauracji elewacji północnej, wschodniej i zachodniej kościoła (dezynfekcja, demontaż elementów niehistorycznych, wymiana wtórnych i uszkodzonych spoin, wzmocnienie strukturalne uszkodzonych cegieł, renowacja partii tynkowanych, scalenie kolorystyczne ceglano-licia), restauracji ślusarki okiennej i stolarki drzwiowej oraz prowadzenie robót budowlanych w zakresie m.in. wykonania odwodnienia i drenażu, naprawy fundamentów murów magistralnych, wykonania izolacji przeciwwilgociowej murów, wymiany na drodze procesyjnej nawierzchni z kostki betonowej na nawierzchnię z kostki kamiennej, naprawy nawierzchni z kostki granitowej, naprawy spękań murów, remontu rynien i rur spustowych.

W dniu 27.06.2024 r. odebrano I etap prac konserwatorsko-restauratorskich i robót budowlanych, w ramach którego wykonano odwodnienie i drenaż wokół kościoła oraz prace konserwatorsko-restauratorskie przy fragmencie ściany wschodniej kościoła.

W dniu 30.08.2024 r. odebrano II etap prac konserwatorsko-restauratorskich, w ramach którego wykonano prace konserwatorsko-restauratorskie przy północnej elewacji północnego ramienia transeptu kościoła oraz przy bocznych licach narożnych przypór przylegających do tej elewacji.

Zespół kościoła ewangelicko-augsburskiego

W latach 20. XIX stulecia napływ tkaczy i osadników z Saksonii, Śląska i Prus Wschodnich, będących w znacznej większości wyznania ewangelickiego, spowodował objęcie Turku i okolicy opieką księdza z pobliskiego Władysławowa. Szybki rozwój lokalnej wspólnoty ewangelickiej spowodował, że w 1837 roku powstaje w Turku samodzielna organizacja parafialna. Projekt kościoła ewangelickiego w Turku, został wykonany w 1840 roku przez Henryka Marconiego. Rozpoczęcie budowy nastąpiło niemal dziesięć lat później, dzięki

staraniom pastora Wilhelma Augusta Posselta. Budowę częściowo ukończono w 1851 roku i zaczęto w nim odprawiać pierwsze nabożeństwa. Dalszy bieg inwestycji przerwał wybuch epidemii cholery. Jej ofiarami padło 215 członków wspólnoty, w tym i pastor Posselt. Od 1852 roku budowę kościoła kontynuował pastor Karl Ludwig Teichmann. Prawdopodobnie niektóre prace trwały do roku 1857.

Kościół wzniesiony na planie krzyża greckiego, murowany z cegły, otynkowany. Jest świątynią orientowaną, do której wschodniego ramienia, mieszczącego prezbiterium, przylega zakrystia. Dachy kryte blachą. Nad fasadą zwieńczoną trójkątnym frontonem góruje pokryta blachą drewniana wieża wzniesiona w końcu XIX w. We wnętrzu nakrytym stropem dominuje wsparta na filarach empora. Kościół użytkowany. W 2024 r. Parafia Ewangelicko-Augsburska otrzymała pozwolenie konserwatorskie na remont więźby dachowej, wykonanie nowego pokrycia dachowego z blachy cynkowo-tytanowej oraz remont sygnaturki.

Pastorówka usytuowana na południowy-wschód od kościoła, jako budynek narożny przy ul. 3 Maja i Browarnej. Zbudowana w 1864 r. Choć budynek spłonął w 1880 roku, to został szybko odbudowany w obecnej formie. Wzniesiony na planie prostokąta, murowany z cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny, podpiwniczony. Dach czterospadowy, kryty papą. Otwory okienne i blendy 2 kondygnacji prostokątne, w parterze zamknięte łukiem pełnym. Budynek użytkowany, utrzymany w stanie dostatecznym.

Zespół jest własnością Parafii Ewangelicko-Augsburskiej.

Cmentarz ewangelicko-augsburski

Założony w 1850 r. w północno-wschodniej części miasta przy obecnej ul. Chopina. Jest wyjątkowym obiektem zawierającym zespół dobrze zachowanych nagrobków, w większości pochodzących z końca XIX w. i początku XX w. Wśród nich nagrobki przedwojennych znamienitych obywateli miasta, między innymi pastorów Posselta, Teichmanna, Sachsa, grobowce rodzinne Burschów, Brucknerów, Mullerów, Neumannów, Yorków, Penthrów, Schnerrów. Utworzone w początkach funkcjonowania cmentarza układ przestrzenny kwater i bieg alejek do dnia dzisiejszego pozostały nienaruszone, co stanowi o dużej wartości historycznej obiektu. Cmentarz czynny, ogrodzony murem z cegły. Brama cmentarna przebudowana po II wojnie światowej zachowała oryginalne skrzydła bramne. Na bieżąco naprawiane są historyczne nagrobki, pielęgnowana zieleni.

Cmentarz jest własnością Parafii Ewangelicko-Augsburskiej.

Cmentarz żydowski

Założony w 1832 r. na niewielkim wzgórzu w północnej części miasta pod lasem. Zniszczony w czasie II wojny światowej (w 1943 r.) przez Niemców. W roku 1989 znaleziono macewy na skraju lasu Grabieniec i na terenie Zakładu Przetwórczego w Turku przy ul. Kolskiej. W 2003 r. staraniem osób prywatnych i władz miasta cmentarz o powierzchni 0,6 ha ogrodzono, ustawiono pomnik z tablicą pamiątkową, wyeksponowano macewy, uporządkowano zieleń. Obiekt w dobrym stanie, na bieżąco porządkowany i pielęgnowany. Stanowi własność Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP.

Cmentarz choleryczny

Założony w 1 połowie XIX w. ok. 200 metrów na zachód od ul. Chopina. Na wydzielonym obszarze cmentarza o powierzchni 0,1157 ha występuje nieliczny drzewostan. Podstawowe prace porządkowe przeprowadzono w roku 1998 (uporządkowano zieleń, ustawiono krzyż). W 2004 r. cmentarz ogrodzono, postawiono tablicę pamiątkową. Obiekt na bieżąco porządkowany, utrzymany w dobrym stanie. Własność Gminy Miejskiej Turek.

Zespół dworski, ul. Konińska

Historyczne założenie dworskie wraz z folwarkiem i innymi zabudowaniami znajdującymi się w bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji nazywało się Muchlin, w literaturze nazywany również Muchnyno, które w XIX w. znajdowało się w powiecie tureckim w gminie Piętno, w odległości ok. 1 km od Turku. Najstarsza wzmianka o Muchlinie zamieszczona jest w *Liber beneficiorum archidioecensis Gnesnensis* z początku XVI w., pisanej na zlecenie arcybiskupa Jana Łaskiego. Muchlin w roku 1827 liczył 146 mieszkańców i składał się z 20 budynków. W 1885 r. w Muchlinie oprócz dworu z parkiem i przyległymi folwarkiem znajdowała się kolonia 10 domów, karczma oraz młyn. Pierwszym znanym z nazwiska właścicielem Muchlina był Ignacy Szretter, który w marcu 1865 roku sprzedaje dobra Janowi i Mariannie z Kolskich Orłowskim. W 1870 r. majątek dziedziczy Stanisław Orłowski, a w 1898 r. jego właścicielem zostaje Wincenty Orłowski, który dobrami muchlińskimi włada do 1946 r. Następnie majątek został przejęty przez Skarb Państwa i rozparcelowany. W tym samym roku na bazie założenia dworsko - parkowego powstaje Państwowy Dom Dziecka, który funkcjonował do 2013 r.

Dwór murowany, wzniesiony w 2 poł. XIX w., odbudowany i rozbudowany o skrzydła boczne w latach 1953-1956. Obiekt dwukondygnacyjny

z użytkowym poddaszem, założony na planie litery C, dach czterospadowy, kryty dachówką. Na ryzalicie od strony północnej dach kopulasty pokryty blachą. Ogólny remont dworu przeprowadzono w 1991 r. Naprawiono i pomalowano elewacje, częściowo wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. W roku 2010 wyremontowano dach.

Park, pierwotnie z centralnie położonym dworem miał powierzchnię ok. 4,6 ha. Część północną zajmowały sady. Do założenia należały trzy stawy, spośród których jeden wchodził w obręb parku, a dwa pozostałe przylegały od zachodu. Również od zachodniej strony do parku przylegał rozległy folwark, którego jedyną pozostałością jest zachowana okazała stodoła. Obecne założenie, mając na uwadze również wiek drzew oraz stylistykę kształtowania zieleni należy datować na lata 60. XIX wieku, wiążąc je z przejęciem dóbr muchlińskich przez rodzinę Orłowskich. Drzewostan zgrupowany jest tylko w jego fragmentach, gęsto porośnięte są pobocza drogi dojazdowej do dworu. Na odcinku biegnącym przy wschodniej granicy parku droga spacerowa obsadzona jest grabami. Zadrzewiony obszar znajduje się między wschodnią elewacją dworu i wschodnią granicą parku oraz w części południowo-wschodniej. Od północy obszar zadrzewiony kończy się mniej więcej na linii stawu. Część północna parku, pozbawiona drzewostanu (teren dawnych sadów) została wydzielona i przekazana pod budowę siedziby Komendy Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej w Turku.

W 2018 r. budynek dworu wraz z południową częścią parku przekazany został w formie darowizny przez Powiat Turecki na rzecz Skarbu Państwa, a w efekcie na siedzibę Wojsk Obrony Terytorialnej. W 2019 r. teren ogrodzono, na terenie parku prowadzone są podstawowe prace porządkowe.

W latach 2022-2024 przeprowadzono remont kapitalny dworu. Wykonano m.in. remont więźby dachowej, nowe kominy, nowe pokrycie połaci dachu z dachówki ceramicznej karpíówki, nowe rynny, rury spustowe i opierzenia blacharskie murów i parapetów z blachy cynkowo-tytanowej, pionową izolację przeciwwilgociową murów, naprawę murów magistralnych, renowację stolarki okiennej, nową stolarkę drzwiową zewnętrzną, nowe schody zewnętrzne, opaskę z otoczek w pełnym obwodzie murów, renowację tynków elewacyjnych i detalu architektonicznego, malowanie elewacji.

Park dworski, ul. Górnicza (d. Korytków)

Korytków wieś wraz z folwarkiem około 1880 r. należała do gminy Pęcherzew. Właścicielem folwarku był Adolf Linke reprezentujący spółkę

bankową. Po Adolfe folwark odziedziczył jego syn Karol Juliusz Linke i władał nim do 1939 r. W okresie powojennym folwark został rozparcelowany. Dwór (nie wpisany do rejestru zabytków) przez lata nieużytkowany popadał w ruinę. Do dziś zachowały się jedynie ślady murów. Park o powierzchni 5,1455 ha zaniedbany, porośnięty samosiewami, zakrzaczony. Układ kompozycyjny został zniekształcony poprzez budowę rurociągu i kąpieliska w miejscu stawów. Zachował się liczny starodrzew oraz dość czytelny układ komunikacyjny. Na bieżąco usuwane są drzewa obumarłe i zagrażające bezpieczeństwu użytkowników.

Park stanowi własność Gminy Miejskiej Turek.

Domy tkaczy

Projekt założenia osady fabrycznej i regulacji miasta Turku, pochodzący z 1823 r., uwzględniał połączenie dwu projektowanych osad tkackich z istniejącą strukturą urbanistyczną miasta. Osady rządowe Pólko i Nowy Świat powołano do życia w 1826 r. Zabudowane zostały do 1840 r. szeregami wolnostojących, murowanych z cegły, tynkowanych, parterowych domów tkaczy, połączonych bramami wjazdowymi na teren poszczególnych działek. Domy wznoszone były frontem do ulicy, według jednolitego planu o dwutraktowym układzie pomieszczeń z sienią przelotową na osi, Nakryte dachami dwuspadowymi bądź naczółkowymi. Elewacje siedmioosiowe ze zryzalitowaną częścią środkową - wejściową. Detal architektoniczny jest bardzo skromny; prosty gzyms, lizeny ujmujące wejście, czasem boniowania. Typ takiego domu ustalony został w k. XVIII w. w berlińskim środowisku architektonicznym i rozpowszechnił się w I. 20 XIX w. również na obszarze Królestwa Polskiego.

Większość domów przy ul. Kaliskiej adaptowana na cele handlowe. Domy tkaczy przy ulicy Żeromskiego pełnią w większości funkcje tylko mieszkalne. Na bieżąco remontowane, generalnie zachowane w dobrym lub dostatecznym stanie (wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, nowe pokrycia dachów, odnowione elewacje), choć w wielu przypadkach dokonane przekształcenia spowodowały znaczny ubytek wartości zabytkowej (pokrycie z blachodachówki, okna plastikowe, likwidacja detalu architektonicznego). Nieliczne wymagają remontu. Własnością Gminy Miejskiej Turek są domy: ul. Kaliska – nr 34, nr 43, nr 53, ul. Żeromskiego – nr 10, nr 12, nr 14, nr 19, nr 20, nr 22, nr 28, nr 42 (współwłasność). Pozostałe stanowią własność prywatną.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Miejska Turek nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru miasta, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie miasta nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwoleń na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powódzie, wichury, a także akty wandalizmu połączone z kradzieżą. Zagrożenia te w dużym stopniu uzależnione są od zastosowanych środków zapobiegawczych. Tam, gdzie obiekty zabytkowe wyposażone są w zabezpieczenia elektroniczne, w szczególności w systemy sygnalizacji pożaru, systemy sygnalizacji włamania i napadu, systemy monitoringu oraz zabezpieczenia mechaniczne spełniające standardy bezpieczeństwa, poczucie zagrożenia jest mniejsze. Na pożary, kradzieże, akty wandalizmu narażone są głównie zabytki ruchome stanowiące wyposażenie obiektów sakralnych. Dużym zagrożeniem dla zabytków ruchomych są także zaniedbania obiektów przez brak sprawowania nad nimi opieki, zaniechania wykonania koniecznych zabezpieczeń i konserwacji.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji

zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy urbanistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miasta. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły dworskie. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową rezydencjonalną i gospodarczą, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Największe zniszczenia powodują nieodpowiednie zmiany rodzaju użytkowania parku. Niekorzystne jest wprowadzanie nowych elementów, sprzecznych z charakterystycznym układem zabytkowym parku, wśród których do najczęściej spotykanych zaliczyć można niewłaściwie lokalizowane i zakładane boiska sportowe, parkingi, ujęcia wody itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe

rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymienia również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta, burmistrza gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Miasto Turek wykonało w 2009 r. gminną ewidencję zabytków nieruchomych. W 2018 r. wykonana została aktualizacja gminnej ewidencji zabytków nieruchomych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury

i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56).

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w 2023 r. wykonane zostały karty adresowe gminnej ewidencji zabytków archeologicznych, która przyjęta została Zarządzeniem Nr 104/2025 Burmistrza Miasta Turku z dnia 4 czerwca 2025 r.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomości, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe, uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomości o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków archeologicznych poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153), wydanego na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach

działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia. Zgodnie z ww. Rozporządzeniem do końca 2026 r. opracowany zostanie gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Plan ten będzie corocznie aktualizowany.

11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę miejską,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „Programu opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Turek na lata 2025-2028” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Miejskiego,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoczonych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- udział w imprezach – wystawach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów, warsztatów, wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- merytoryczne i finansowe wsparcie publikacji i wydawnictw traktujących o historii regionu i zasobach dziedzictwa kulturowego,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie miasta,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych

- szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych; prezentacja na stronie internetowej obiektów nieużytkowanych wraz z informacją na temat źródeł finansowania i preferencji finansowych,
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności Gminy Miejskiej Turek; zasady i tryb postępowania, udzielania i rozliczania dotacji określa Uchwała Nr III/22/10 Rady Miejskiej Turku z dnia 30 grudnia 2010 r.,
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości, warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- nawiązanie współpracy z właścicielami obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; rozpowszechnianie wśród właścicieli tych obiektów informacji na temat zasad konserwatorskich i profilaktyki konserwatorskiej, zbieranie informacji na temat przeprowadzanych remontów i odnotowywanie tych faktów na kartach gminnej ewidencji zabytków,

- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni publicznej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, ławki, oświetlenie),
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- renowacja obiektów zabytkowych będących własnością Gminy Miejskiej Turek:
 - systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne na terenie cmentarza cholerycznego,
 - systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne zieleni parkowej przy ul. Górniczej (d. Korytków); usuwanie drzew obumarłych, samosiewów i dziczyałych krzewów, cięcia sanitarne, renowacja alejek parkowych,
 - systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne na terenie Parku Miejskiego im. Żerminy Składkowskiej,
 - remont kapitalny spichlerza przy ul. Szkolnej (budynek w gminnej ewidencji zabytków),
 - remonty domów tkaczy – harmonogram działań na lata 2025-2028:
 1. Dom, ul. Kaliska 34 – remont klatek schodowych, remont instalacji wodno-kanalizacyjnej oraz wentylacyjnej;
 2. Dom, ul. Kaliska 43 – remont elewacji;
 3. Dom, ul. Kaliska 53 – remont kapitalny budynku;
 4. Dom, ul. Żeromskiego 10 – remont klatek schodowych, remont elewacji;
 5. Dom, ul. Żeromskiego 12 – remont elewacji;
 6. Dom, ul. Żeromskiego 14 – remont klatek schodowych;
 7. Dom, ul. Żeromskiego 19 – remont dachu i kominów, klatek schodowych, remont elewacji;
 8. Dom, ul. Żeromskiego 22 – wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, remont dachu i kominów, instalacji wodno-kanalizacyjnej, remont elewacji;
 9. Dom, ul. Żeromskiego 28 – wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, remont dachu i kominów oraz klatek schodowych;
 10. Dom, ul. Żeromskiego 42 – wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, remont klatek schodowych.
 11. Dom przy ul. Żeromskiego 20 przeznaczony jest do sprzedaży.
- podejmowanie działań o dofinansowanie prac przy zabytkach będących własnością Gminy Miejskiej Turek z funduszy zewnętrznych.

11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy Miejskiej Turek o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”.

11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjeźdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które szlak przebiega.

Historyczne centrum miasta, unikalne osady przemysłowe i obiekty architektury sakralnej, ślady wielokulturowości, bogata i wielowiekowa historia miasta, dobre położenie komunikacyjne, znane postaci historyczne, muzeum, w którym zgromadzone są eksponaty dokumentujące dzieje tkactwa w Turku, twórczość Józefa Mehoffera, również działalność i cykliczne imprezy oferowane przez Miejski Dom Kultury, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy. Gmina miejska Turek jest integralnie powiązana z otaczającą ją w kształcie pierścienia gminą wiejską Turek. Przecinające miasto szlaki turystyczne i ścieżki rowerowe, to jedyna w swoim rodzaju forma związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz

wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te wiodą przez najciekawsze pod względem przyrodniczym i krajobrazowym tereny:

- *NIEBIESKI SZLAK TURYSTYCZNY* o długości 32,7 km., biegnący z Turku do Żychlina, z urządzonymi punktami dydaktycznymi, m.in. o rekultywacji terenów pokopalnianych, wiedzie przez część Złotogórskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu;
- *PIESZE I ROWEROWE ŚCIEŻKI DYDAKTYCZNE ZDROJKI*, zarządzane przez Nadleśnictwo Turek. Trasy ścieżek usytuowane są w południowej części obszaru chronionego. Biegają od osady nadleśnictwa, gdzie urządzono „salkę dydaktyczną Zdrojki” z eksponatami przyrodniczymi, przez uroczysko Zdrojki, Szadowskie Góry i Karpaty do Władysławowa. Urządzono na nich 13 punktów dydaktycznych, które przybliżają specyfikę pracy leśnika i różnorodne problemy przyrodnicze, a także wyznaczono 4 punkty widokowe. Wszystkie trasy swój początek i koniec mają w tym samym miejscu, stanowią zatem pętlę, którą można pokonać w dowolnym kierunku. Szosą w kierunku Chrząblic (na szlaku czarnym) można dojechać do „ŚCIEŻEK DYDAKTYCZNYCH BOGDAŁÓW”, które mają swój początek i koniec nad zbiornikiem retencyjnym w Bogdałowie gm. Brudzew, wiodących przez tereny sąsiednich gmin Brudzew i Władysławów, jednocześnie łącząc te obszary z wykształconymi przez przemysł wydobywczy – Kopalnię Węgla Brunatnego „Adamów”;
- *DYDAKTYCZNY SZLAK ROWEROWY „PANORAMA”*, rozpoczyna się w Turku i przebiega przez najciekawsze pod względem przyrodniczym, krajobrazowym i kulturowym obszary gmin powiatu tureckiego. Punkty startowe zlokalizowane są we wschodniej, południowej i zachodniej części miasta. Szlak składa się z 6 etapów oznaczonych kolorem niebieskim i okala miasto w promieniu 13 km. Łączy się bądź przecina szlaki piesze i rowerowe tj.: ścieżki „Bogdałów” (szlak zielony i czerwony), ścieżki „Zdrojki” (szlak czarny); ścieżki „Malanów” (szlak czerwony); ścieżki „Kawęczyn” (szlak żółty i zielony); szlak pieszy PTTK Konin (szlak niebieski). Na trasach zlokalizowanych jest kilka punktów widokowych i pomników przyrody oraz wyznaczono kilkanaście etapów i punktów dydaktycznych z tablicami informacyjnymi, które umożliwiają poznanie historii, przyrody i geografii, np. Etap 2. – „Dworski – rezydencje istniejące i utracone” - długość trasy 17,0 km, przebiega przez: Turek – Obrzębin –

Ślōdków Kolonia – Ślōdków – Wrzāca – Piętno – Gozdów – Imielków – Grzymiszew. Warto wspomnieć, iż szlak „Panorama” przebiega przez obszary chronionego krajobrazu (Złotogórski, Uniejowski) i w sąsiedztwie obszaru NATURA 2000 – Dolina Środkowej Warty;

- SZLAK SAKRALNY POWIATU TURECKIEGO, utworzony przez powiat, obejmuje gminy należące do powiatu, w tym obiekty sakralne miasta Turek łącznie z kościołem NSPJ posiadającym cenne wyposażenia autorstwa znanego krakowskiego artysty Józefa Mehoffera.

Ponadto przebiegają przez miasto ponadlokalne szlaki rowerowe:

- a) dł. 47 km: Turek – Dziadowice – Grzymiszew – Władysławów – Turek;
- b) dł. 71 km: Turek - Stare Miasto – Turek;
- c) dł. 87 km: Turek - Tama Jeziorsko – Uniejów – Turek.

Warto dodać, iż interesującą formę zwiedzania, odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego miasta proponuje miejscowe muzeum. Są to szlaki questingowe, których tematykę można by jeszcze wzbogacić o kolejne obiekty i miejsca historyczne. Inną formą upowszechniania dziedzictwa kulturowego są wycieczki z przewodnikiem po mieście. Muzeum proponuje do wyboru pięć tras: Turkowskim szlakiem Józefa Mehoffera, Śladami Żydów Turkowskich, Tkacze co po nich zostało – Ewangelicy w Turku, Szlakiem zabytków miasta Turku, Śladami wybitnych Turkowian – Szlakiem Turkowskich nekropolii.

Inną formą, zwiāzaną z uatrakcyjnieniem oferty, może być coroczny, z ciekawie opracowanym scenariuszem wydarzeń, udział w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa, mających na celu promocję zabytków.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki kulturowej czy tematyczny szlak turystyczny. Warto byłoby opracować szlak kulturowy dla zmotoryzowanych np. szlak rezydencji i miejscowości dawnego klucza turkowskiego, szlak zwiāzany z bitwami powstańczymi, szlak rzemiosła tkackiego, ścieżka dydaktyczna „ślādami znanych turkowian”, ścieżka dydaktyczna „Wielokulturowy Turek”, itp. Nowe szlaki pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiāżą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowo - turystycznych, jak również wyekspozowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców miasta w celu wywołania w nich pożądaných zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Miejskiej Turek wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Miejskiej (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Miejskiej,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Miejskiego w Turku zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami burmistrz miasta zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Miejskiej. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie m.in. z następujących źródeł:

1. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację

i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Od 2019 r. wydatki na remont mogą obejmować również obiekty towarzyszące tj. plebanie, kancelarie parafialne, organistówki, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach remont i konserwację wyposażenia i wystroju obiektów sakralnych.

3. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu

Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

5. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, przygotowaniu gruntu pod nasadzenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia.

6. Powiat Turecki

Zasady i tryb udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie Powiatu Tureckiego określone zostały w Uchwale Nr LIV/342/2006 Rady Powiatu Tureckiego z dnia 24 października 2006 r.

7. Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021-2027

Fundusze na ochronę zabytków pozyskać można w ramach 3 zidentyfikowanych celów szczegółowych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego. W ramach celu szczegółowego Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) zakres interwencji będzie obejmować w szczególności:

1. Zachowanie i modernizację obiektów dziedzictwa kulturowego.
2. Konserwację zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i digitalizacja.
3. Inwestycje w infrastrukturę służącą rozwojowi i zwiększaniu dostępności infrastruktury do prowadzenia ważnej dla edukacji i aktywności działalności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury).

4. Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych).

5. Rozwój międzysektorowej współpracy w zakresie przemysłów kultury.

Finansowanie dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie także przez cel szczegółowy Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich (EFRR), a zakres interwencji będzie obejmował w szczególności:

1. Przywrócenie utraconych funkcji społeczno-gospodarczych na zdegradowanych obszarach m.in. przez kompleksowe wsparcie rewitalizacyjne gmin.

2. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego zgodnego z treścią strategii lokalnych/terytorialnych.

3. Wsparcie dla instrumentów terytorialnych (ZIT, IIT) oraz mechanizmu porozumienia terytorialnego.

Ponadto finansowanie dziedzictwa kulturowego nastąpi w ramach celu szczegółowego Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie (EFRR). Zakres interwencji będzie obejmował w szczególności:

1. Przywrócenie utraconych funkcji społeczno-gospodarczych na wiejskich obszarach zdegradowanych m.in. przez kompleksowe wsparcie rewitalizacyjne gmin.

2. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego zgodnego z treścią strategii lokalnych/terytorialnych.

3. Wsparcie dla instrumentów terytorialnych (IIT) oraz mechanizmu porozumienia terytorialnego.

8. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo

kulturowe. Dotacje zostaną przeznaczone na infrastrukturę kultury i turystyki kulturowej. W ramach działań będą wspierane inwestycje o ponadregionalnym oddziaływaniu mające na celu wzmocnienie wpływu kultury i zrównoważonej turystyki na rozwój gospodarczy, włączenie społeczne i innowacje społeczne. Osiągnięcie ww. celu zostanie zapewnione poprzez wsparcie w dwóch obszarach:

1. Rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej);
2. Ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.